

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

POETİK TƏRCÜMƏDƏ OBRAZLAR SİSTEMİNİN VERİLMƏSİ ÜSULLARI (Azərbaycan və ingilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsində adekvatlığın saxlanması)

İxtisas: 5715.01 – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Şəhla Bədir qızı Nağıyeva**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı və German dillərinin tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası kafedralarında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponetlər: filologiya elmləri doktoru, akademik
Muxtar Kazım oğlu İmanov

filologiya elmləri doktoru, professor
Tahirə Qəşəm qızı Məmməd

filologiya elmləri doktoru, dosent
Nigar Vəliş qızı İsgəndərova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Bəsirə Höccət qızı Əzizəliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri: _____ filologiya elmləri doktoru, akademik
Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

Dissertasiya şurasının elmi katibi: _____ filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın sədri: _____ filologiya elmləri doktoru, professor
Cavanşir Əziz oğlu Əliyev

IŞIN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Tərcümə fəaliyyəti sivilizasiya tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər daim tanınmış mütəfəkkirlərin diqqət mərkəzində olmuş, tərcümənin nəzəri problemləri və tərcümə prinsipləri kimi məsələlər müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Bu, tərcümənin yalnız sosial və tarixi-mədəni dəyəri ilə deyil, həmçinin millətlərarası ünsiyyət vasitəsi olaraq mədəniyyətlərin qarşılıqlı şəkildə zənginləşməsi üçün vasitə olması, insanın təfəkkür fəaliyyətinin mürəkkəb sistemi ilə bağlı dil və təfəkkür, söz və məna, düşüncə və söyləmə kimi problemlərin tədqiqi üçün imkan yaratması ilə də bağlıdır. Tərcümədə xalqın təfəkkür tərz, etnomədəni xüsusiyyətləri, psixologiyası və dünyagörüşü ilə bağlı səciyyəvi xüsusiyyətlər – milli koloritin və konnotasiyaların, realilərin tərcümədə ifadəsi ilə bağlı meydana çıxan çətinliklər, tərcümənin mümkün olub-olmaması ilə bağlı nəzəriyyələr, tərcümə normasının və strategiyasının müəyyən olunması, tərcümə prosesinin təsvirini verən modellərin qurulması kimi məsələlər müəyyən istiqamətlərdə araşdırılsa da, həm nəzəri, həm də tətbiqi tərcüməşünaslıqda tədqiqini gözləyən problemlər mövcuddur. Bədii tərcümədə bütövlükdə sistem təşkil edən obrazın və onun tərkib hissələri olan elementlərin ifadə üsulları, həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də linqvistik yanaşma tələb edən linqvopoetik təhlil əsasında obrazların təsnifi, tərcümə zamanı bədii obrazın koqnitiv, pragmatik, kulturoloji baxımdan ifadə formaları, obrazın təhrif olunması və ya ixtisarı kimi məsələlərin araşdırılması müasir tərcüməşünaslığın aktual nəzəri problemləri ilə yanaşı, tərcümənin bir sıra tətbiqi məqamlarının da həllində mühüm rola malikdir.

İnteqrasiya prosesinin genişlənməsinin təsiri altında yayılan və ədəbiyyatın mühüm qoluna çevrilən tərcüməçilik müxtəlif xalqların mədəniyyəti, elmi, adət-ənənələri, tarixi və mentaliteti ilə yaxından tanış olmağa, həmin mühitə virtual şəkildə də olsa, daxil olmağa əlverişli şərait yaradır. Azərbaycan dilindən xarici dillərə və ya əksinə edilən tərcümələr milli, bədii ənənələr zəminində inkişaf edən Azərbaycan ədəbiyyatının daha da zənginləşməsinə yardımçı olur, bu nümunələrin dünya xalqlarının ədəbiyyatının məfkurəvi istiqaməti,

yaradıcılıq pafosu, estetik ideali, inkişafının başlıca qanunauyğunluqları ilə qarşılıqlı əlaqə və vəhdətdə olmasına yardım edir.

Digər incəsənət növləri arasında ən zəngin ifadə vasitələrinə malik, deməli, bu və ya digər şəxs və ya xalqla bağlı məlumatı və həqiqəti hərtərəfli təcəssüm etdirməyə qadir olan ədəbiyyat – söz sənəti eyni zamanda ən qapalı incəsənət növüdür. Belə ki, musiqinin, rəngkarlığın, rəqsin, memarlığın dili bütün xalqlar üçün eynidir, amma ədəbi nümunə digər dilə tərcümə olunmasa, onun ifadə etdiyi estetik dəyərləri həmin dilin daşıyıcısı olan oxucuya çatdırmaq mümkün deyil.

Bütün bu məziyyətlərinə görə hələ qədim dövrlərdən Azərbaycanda da tərcümə işinə xüsusi diqqət yetirilmiş, istər xarici dillərdən Azərbaycan dilinə, istərsə də Azərbaycan dilindən müxtəlif xarici dillərə tərcümələr edilmişdir.

İngilis dilindən Azərbaycan dilinə bədii tərcümə nümunələrinin tarixi qədim olsa da, sovet dövründə bu sahə bir sıra spesifik problem və çətinliklərlə müşayiət olunmuşdur. Peşəkar tərcüməçi kadrların hazırlanmasına xüsusi əhəmiyyət verilmir, tərcümə üçün ədəbi-bədii nümunələrin seçilməsində və nəşrində ideoloji kanonlardan kənara çıxmaq imkanları məhdudlaşdırılır, bir növ bədii tərcümədə seçim imkanı Moskvadan tənzimlənirdi. Aradan uzun illər keçəndən sonra bütün bu proseslər anlaşılandır. O dövrdə Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibində olduğundan vahid sovet ədəbiyyatı deyilən bir məfhum xüsusi ideoloji məhdudiyətlər yaradırdı.

Sovet dövrü tərcüməşünaslığının bir problemi də vasitəçi dilin – rus dilinin tərcümə işində aparıcı rola malik olması idi. Ona görə də ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələr əsasən rus dili vasitəsilə edilir, təbii ki, bu da tərcümənin keyfiyyətinə təsirsiz ötürmürdü. Bütün bunlarla bağlı dissertasiyada konkret nümunələr əsasında təhlillər aparılmışdır.

Ötən əsrin 90-cı illərində yenidən müstəqillik qazanan Azərbaycanda başqa sahələrdə olduğu kimi, tərcümə sahəsində də böyük dəyişikliklər baş vermişdir. İndi ingilis dilindən tərcümələr, demək olar ki, birbaşa orijinaldan edilir. Azərbaycan dilindən xarici dillərə, o cümlədən ingilis dilinə tərcümələrin də keyfiyyəti yüksəlmiş, peşəkar tərcüməçilərin sayı artmışdır.

Tərcüməyə bu münasibət tərcüməşünaslığın da təkmilləşdirilməsini, bu sahədə elmi-nəzəri tədqiqatların artırılmasını zəruri edir. Poeziya tərcüməsi sahəsində elmi tədqiqatların aparılması da bütövlükdə tərcüməşünaslıq elminin inkişafına təkan vermişdir. Bu baxımdan poeziya tərcüməsində adekvatlığın qorunması, tərcümədə ekvivalentliyə nail olmaq sahəsində meydana çıxan problemlərin tədqiqi, tərcümə zamanı özünü göstərən mürəkkəb və çoxcəhətli prosesin geniş şəkildə öyrənilməsi vacib məsələlərdəndir.

Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsi və ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümənin ayrı-ayrı problemləri barədə müxtəlif illərdə çoxsaylı tədqiqat əsərləri yazılmış, bu sahədə meydana çıxan problem və çətinliklərin həlli yolları göstərilmişdir. Sovet dövründə və müstəqilliyin ilk onilliyində nəşr olunan elmi-nəzəri ədəbiyyat istisna olmaqla, bu sahədə son illərdə də ciddi irəliləyiş müşahidə edilir. Bədii tərcümənin ayrı-ayrı problemlərinə həsr olunmuş “Klassik poeziya və ədəbi əlaqələr”¹, “Bədii tərcümə: nəzəriyyə və praktika”², “Poeziya tərcüməsinin bəzi məsələləri. Dərs vəsaiti”³, “XX əsr Azərbaycan poeziyasının ingilis dilinə tərcümə məsələləri: poetik tərcümə. Dərs vəsaiti”⁴, “Bədii tərcümə prinsipləri”⁵ və s. kimi monoqrafiyalarla yanaşı, “Azərbaycan bədii tərcümə tarixində Füzuli mərhələsi”⁶, “Klassik ingilis poeziyasında bədii ifadə, bədii təsvir vasitələri və onların Azərbaycan dilinə tərcümə yolları”⁷, “Amerika və Azərbaycan

¹ Xəlilli, Ş. Klassik poeziya və ədəbi əlaqələr. / Ş.Xəlilli. – Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyat-poliqrafiya birliyi, – 2003. – 158 s.

² Nağıyeva, Ş. Bədii tərcümə: nəzəriyyə və praktika. / Ş.Nağıyeva. – Bakı: Çinar-Çap, – 2009. – 220 s.

³ Nağıyeva, Ş. Poeziya tərcüməsinin bəzi məsələləri. Dərs vəsaiti. / Ş.Nağıyeva. – Bakı: Azərnəşr, – 2011. – 207 s.

⁴ Hüseynova, Ə. XX əsr Azərbaycan poeziyasının ingilisdilli mənbələrdə dəyərləndirilməsi: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2007. – 146 s.

⁵ Əsgərli, F. Bədii tərcümə prinsipləri. / F.Əsgərli. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2009. – 225 s.

⁶ Mirzəyev, A. Azərbaycan bədii tərcümə tarixində Füzuli mərhələsi: /filologiya elmləri doktoru dis./ – Bakı, 2012. – 293 s.

⁷ Bənnayeva, V. Klassik ingilis poeziyasında bədii ifadə, bədii təsvir vasitələri və onların Azərbaycan dilinə tərcümə yolları: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2006. – 117 s.

ədəbiyyatında romantizm cərəyanı: tipologiyası, tarixi”⁸, “İki daşın arasında “Xəzər” dərgisi və bədii tərcümə sahəsindəki problemlərə dair qeydlər”⁹, “Bədii tərcümə: Mühazirələr”¹⁰, “Şah İsmayıl Xətai ingilisdilli qaynaqlarda”¹¹, “Füzulidə və Şekspirdə eşq mövzusu”¹², “Azərbaycan ədəbiyyatı ABŞ ədəbi mühitində”¹³ və s. kimi elmi-nəzəri tədqiqat əsərləri işıq üzü görmüşdür.

G.Turi, V.Komissarov, Y.Resker, A.Fyodorov, L.Barxudarov, J.Münen, Ç.Nord, E.Nayda, A.Şveyser, M.Svilling, C.Lakoff, Ç.Filmor, T.Kazakova, İ.Even-Zoxar¹⁴ və başqa tədqiqatçılar

⁸ Sabitova, A. Amerika və Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm cərəyanı: tipologiyası, tarixi: / filologiya elmləri doktoru dis./ – Bakı, 2013. – 240 s.

⁹ Cahangir, Ə. İki daşın arasında. “Xəzər” dərgisi və bədii tərcümə sahəsində problemlərə dair qeydlər. // 525-ci qəzet. – Bakı, – 2009, 4 iyul.

¹⁰ Quliyev, Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Dərs vəsaiti. / Q.Quliyev. – Bakı, – 2012. – 344 s.

¹¹ Məmmədova, M. Şah İsmayıl Xətai ingilisdilli qaynaqlarda: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2003. – 132 s.

¹² Məsimova, L. Füzulidə və Şekspirdə eşq mövzusu: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2009. – 134 s.

¹³ Məsiyeva, N. Azərbaycan ədəbiyyatı ABŞ ədəbi mühitində: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2010. – 135 s.

¹⁴ Toury, G. In Search of a Theory of Translation. / G.Toury. – TelAviv: Porter Institute, – 1980. – 159 p.; Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение. / В.Н.Комиссаров. – М.: «ЭТС», – 2001. – 424 с.; Рецкер, И. Теория перевода и переводческая практика. / И.Рецкер. – М.: Прогресс, – 1974. – 133 с.; Федоров, А.В. Введение в теорию перевода. / А.В.Федоров. – М.: Литературы на иностранных языках, – 1953. – 334 с.; Бархударов, Л.С. Язык и перевод. / Л.С.Бархударов. – М.: МО, – 1975. – 240 с.; Мунэн, Ж. Теоретические проблемы перевода. Перевод как языковой контакт // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: МО, – 1978. – с. 36-42; Nord, Ch. Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis / Ch.Nord. Trans. from the German by Ch.Nord and P.Sparrow. – Amsterdam: Rodopi, – 1991. – 250 p.; Nida, E.A. Linguistics and ethnology in translation problems // Language in culture and society. – New York: Harper & Row, – 1964. – 208 p.; Швейцер, А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. / А.Д.Швейцер. – М.: Наука, – 1988. – 215 с.; Цвиллинг, М.Я. Когнитивные модели и перевод: (к постановке проблемы) / М.Я.Цвиллинг. Перевод как когнитивная деятельность. – М.: МГЛУ, – 2003. – 132 с.; Лакофф, Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. / Дж.Лакофф. – М.: Языки славянской культуры, – 2004. – 792 с.; Филлмор, Ч. Фреймы и семантика

tərcüməşünaslığın nəzəri problemlərini müxtəlif baxış bucağından yanaşmaqla araşdırsalar da, birbaşa bədii obrazlar sisteminin tərcümədə ifadə olunması ilə bağlı məsələlər həllini gözləyən aktual tərcüməşünaslıq problemlərindəndir.

İstər Azərbaycan-İngilis ədəbi əlaqələrinin tarixi, istərsə də bilavasitə praktik tərcümə problemlərinə həsr olunmuş dissertasiyalar yazılmışdır. Bu baxımdan E.Əzizova, Ş.Atayeva, F.A.Magil, P.Əliyeva, Ə.Hüseynova, Ə.Məmmədova, H. Əliyev, S.Həmzəyeva, S.Məmmədəliyeva, E.Rəhimli, Ş.Seyidova, M.Babayev, E.Əsgərova, E.Abdullayeva və başqalarının tədqiqatları maraq doğurur.

Adı çəkilən və çəkilməyən tədqiqat işlərinin qısa təhlili göstərir ki, bəzi istisnalar olmaqla (məsələn, E.Abdullayevanın “Koroğlu” dastanındakı milli kolorit vahidlərinin İngilis dilinə tərcüməsi yolları (Paris nüsxəsi əsasında)” və E.Rəhimlinin Uilyam Şekspirin “Hamlet” faciəsinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində uyğunluq və adekvatlıq problemi”) bədii tərcümədə milli kolorit vahidlərinin tərcüməsi, uyğunluq və adekvatlıq problemləri, xüsusən poeziya tərcüməsinin ayrı-ayrı problemləri, demək olar ki, ayrıca tədqiq olunmamışdır. Azərbaycan və İngilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsində adekvatlığın saxlanması məsələsi isə, ümumiyyətlə, tədqiqatə cəlb edilməmiş, bu sahə, demək olar ki, araşdırılmamışdır.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının şah əsəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un öyrənilməsi sahəsində də çoxsaylı elmi tədqiqatlar aparılmış, lakin dastandakı xüsusi adların İngilis dilinə tərcüməsi xüsusi tədqiqat obyektı olmamışdır. Ona görə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında işlənən xüsusi adların İngilis dilinə transliterasiyası problemləri, eləcə də toponimlərin verilməsi yolları dissertasiyada təhlil olunmuş, bu zaman şəxs və yer adlarının daşdığı milli koloritin saxlanması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, – Вып. XXIII. – 1988. – с. 222-254; Казакова, Т.А. Художественный перевод: Учебное пособие. / Т.А.Казакова. СПб., ИВЭСЭП, – Санкт-Петербург: Знание, – 2002. – 112 с.; Itamar, Even-Zohar. Polysystem studies // Poetics today. International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication, – Vol. 11. – 1990. No 1, – p.1-6

Bundan başqa, Azərbaycan və ingilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsində adekvatlıq məsələsinə hər iki dilin orijinal və poetik nümunələrinin orijinalının və tərcüməsinin müqayisəli təhlili vasitəsilə aydınlıq gətirilmişdir. Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatına məxsus şeirlərin tərcümə nümunələri tədqiqata cəlb edilmiş, bu tərcümələrdə adekvatlıq, yazıçının fərdi üslubunun qorunması, mədəniyyət amilinin nəzərə alınması, milli koloritin və realilərin tərcümədə saxlanması məsələləri araşdırılmışdır. Bunun üçün tərcümələr orijinala müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş, bəzi hallarda bir şeirin bir neçə tərcümə variantı təqdim edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini obrazlılığın ifadəsi baxımından psixolinqvistik, etnik və linqvokulturoloji aspektləri ilə diqqəti cəlb edən bədii tərcümə mətnləri, bədii nümunələrin mühüm elementini təşkil edən bədii obrazlar, bədii tərcümədə onların ifadə forma və xüsusiyyətləri təşkil edir. İş prosesində Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatına məxsus bədii nümunələr – orijinal mətnlər və onların tərcümə variantları tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Tədqiqatın predmeti kimi əsasən müasir Azərbaycan poeziyası nümunələrinin ingilis dilinə tərcümə variantları, eləcə də ingilis dilindən Azərbaycan dilinə müxtəlif vaxtlarda tərcümə edilmiş klassik və müasir poetik nümunələrdə fərqli dil səviyyələrinin vasitələri ilə obrazların yaradılma üsulları götürülmüşdür. Bununla belə, yeri gəldikcə, Azərbaycan klassik şairlərinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi təcrübəsinə də toxunulmuş, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının ingilis dilinə bir neçə tərcümə variantı üzərində iş aparılmış, dastanda istifadə edilən xüsusi adların tərcüməsi məsələləri təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan və ingilis poeziya nümunələrinin qarşılıqlı tərcüməsi problemlərini araşdırmaq, tərcümə prosesində ortaya çıxan problemləri müqayisəli təhlilə cəlb etmək, bu tərcümələrə xas olan özəllikləri araşdırmaqla problemlərin həlli yollarını tədqiq etmək əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu məqsədlə konkret tərcümə nümunələri orijinala müqayisəli şəkildə təhlil olunur, bəzi hallarda bir şeirin bir neçə tərcümə variantı müqayisəli şəkildə dəyərləndirilir.

Tərcümənin uğurlu nəticəsi üçün adekvatlığın başlıca şərt olması danılmaz faktdır və bu fakta müxtəlif tədqiqatçıların fərqli rakurslardan yanaşması ehtimalı araşdırılır. Bu məsələdə fikir ayrılığını aradan qaldırmaq, daha düzgün nəticəyə gəlmək üçün müvafiq tövsiyələr verilir. Bu tövsiyələr əsasında tərcümə obyektini seçilən hər bir əsərin müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən mənanı qorumaq və hədəf dilin bədii ifadə vasitələrindən yararlanmaqla öz hiss və duyğularını da əlavə edərək tərcüməni həyata keçirməsi prinsipləri qabardılır.

Tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələrin həlli ön plana çəkilir:

- bədii tərcümənin yaranma və inkişaf tarixini araşdırmaqla, qədim ənənələrdən bu günə qədərki dəyişikliklərin dinamikasını izləmək;

- bədii tərcümədə obrazlar sisteminin ifadə üsullarını müəyyən edərək meydana çıxan çətinlikləri qruplaşdırmaq;

- frazeoloji birləşmə və realilərin tərcüməsində ortaya çıxan tipik problemlərin həlli yollarını göstərmək;

- xüsusi adların milli kolorit daşıyıcısı olduğunu nəzərə alaraq tərcümədə bu məsələnin əhəmiyyətini qabartmaq;

- poeziya tərcüməsində daha çox rast gəlinən çətinliklər və onların aradan qaldırılması yollarını konkret nümunələr əsasında göstərmək;

- tərcümənin antroposentrik, koqnitiv, psixoloji, pragmatik və kulturoloji aspektlərini təhlil etmək;

- şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tərcüməsində spesifik cəhətləri ortaya çıxarmaq;

- poeziya tərcüməsində mədəniyyət amilinin roluna diqqəti cəlb etmək;

- tərcümədə vasitəçi dil probleminin yaratdığı çətinlikləri təhlil etmək;

- tərcümənin tətbiqi problemlərini, eləcə də tərcümə strategiyası, tərcümə norması və tərcümə prosesinin modelləşdirilməsi məsələlərini araşdırmaq;

- bədii tərcümədə adekvatlığın dərəcəsini müəyyən etmək məqsədilə eksperiment aparmaq və nəticələri təhlil etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazasını tərcümə nəzəriyyəsi, bədii mətnin semiotikası, linqvopoetika, dilçilik və linqvokulturologiya sahəsi ilə bağlı elmi ədəbiyyat təşkil edir. Dissertasiyada aparıcı metod kimi linqvopoetik təhlil metodundan istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı, müqayisəli təhlil metoduna üstünlük verilməklə ayrı-ayrı tərcümə nümunələri üzərində təhlillər aparılmış, bu müqayisələr nəticəsində əldə edilən nəzəri biliklərin tətbiqi prinsipləri göstərilmişdir. Müqayisəli təhlil zamanı konkret ədəbi nümunələrdən geniş istifadə olunmuşdur. Nəzərdən keçirilən problemlərlə bağlı Azərbaycan, eləcə də dünya tərcüməşünaslıq elmində əldə olunan elmi nəticə və təcrübələrdən istifadə olunmuş, bu sahədəki eksperimentlər, araşdırmalar, təhlillər və müşahidələr ümumiləşdirilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Ədəbi yaradıcılığın bir növü olan bədii tərcümənin tarixi çox qədimdir. Əsrlər boyu bu və ya digər dildən edilən tərcümə nümunələri tarixi-ədəbi zərurət kimi meydana çıxmış, xüsusən poeziya tərcüməsi ilə bağlı fərqli və ziddiyyətli rəylər mövcud olmuşdur. Lakin poeziya tərcüməsi bir ədəbi zərurət kimi yaşamaq hüququnu qoruya bilmiş, müasir dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin zənginləşməsində öz tarixi rolunu oynamış və bu gün də oynamaqda davam edir.

- Nəsr tərcüməsi ilə müqayisədə poeziya tərcüməsinin spesifik xüsusiyyətləri və çətinlikləri var. Bu, istər poetik forma müxtəlifliyi, istər poeziyanın özünəməxsus lakonikliyi, obrazlar sisteminin fərqliliyi, istərsə də bir çox digər amillərlə bağlıdır. Ona görə də poeziya tərcüməsinə xüsusi yanaşma tələb olunur.

- Frazoloji birləşmə və realilərin tərcüməsi zamanı ortaya çıxan problemlərin araşdırılması göstərir ki, bu ədəbi elementlərin bir dildən başqasına çevrilməsi zamanı çox vaxt məna və məzmun təhrifləri qaçılmaz olur və bunun aradan qaldırılması bədii tərcümədə adekvatlığın qorunmasını təmin edir.

- Xüsusi adların bədii tərcümədə verilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər səslənsə də, xüsusi adlar milli kolorit daşıyıcısı kimi bədii tərcümədə mühüm rol oynayır. Milli koloritin saxlanması baxımından xüsusi adların düzgün çatdırılmasının tərcümədə

əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

- Bədii tərcümədə etnomədəni, psixolinqvistik, pragmatik və koqnitiv amillərin diqqət mərkəzində saxlanılması bədii obrazlar sisteminin təhrif olunmaması və bir sıra problemlərin aradan qaldırılması üçün vacib şərtlərdəndir.

- Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin, xüsusən poetik nümunələrin tərcüməsi zamanı da təhriflər çox vaxt qaçılmaz olur. Bu da həmin nümunələrin daşdığı məna yükünün düzgün çatdırılmaması ilə bağlıdır.

- Bədii tərcümə həm də müxtəlif xalqlar və fərqli mədəniyyətlər arasında körpü yaratmaqla mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına xidmət edir. Bununla belə, fərqli mədəniyyətləri təmsil edən bədii nümunələrin qarşılıqlı tərcüməsi zamanı ortaya çıxan fərqlər tərcümədə müəyyən çətinliklər yaradır. Ona görə də tərcümədə bu amilin nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

- Tərcümədə vasitəçi dil probleminin mövcudluğu da müəyyən çətinliklər yaradır. Azərbaycan ədəbi nümunələrinin ingilis dilinə rus dili vasitəsilə tərcümə olunduğu tarixi dövrü yaşadığımız üçün tərcümədə vasitəçi dil probleminin araşdırılması, bundan qaynaqlanan problemlərin həlli yollarının göstərilməsi vacibdir.

- Poeziya tərcüməsində praktik işin, eyni zamanda iki dilin daşıyıcısı olan mütəxəssislərin müştərək fəaliyyətinin əhəmiyyəti danılmazdır. Müştərək tərcümə ilə bağlı konkret nümunələr əsasında edilən tərcümələr və bu zaman məzmun və məna yükünün saxlanılması, adekvatlığın maksimum dərəcədə qorunması təcrübəsi də müasir tərcümə nəzəriyyəsi üçün əhəmiyyətli sayıla bilər.

- Tərcüməçinin məqsədinə uyğun olaraq seçdiyi, daha doğrusu, daha çox üstünlük verdiyi tərcümə normasından asılı olaraq bədii tərcümədə adekvatlığın səviyyəsi fərqli olur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tərcüməşünaslığın nəzəri məsələləri ilə bağlı sanballı araşdırmaların mövcudluğuna baxmayaraq, bu sahəyə aid bir sıra istiqamətlər, xüsusilə də tərcüməşünaslığın tətbiqi məsələləri geniş şəkildə tədqiq olunmamış, tərcümə prosesi ilə bağlı həm universal, həm də xüsusi çalara malik məqamlar diqqətdən kənar qalmışdır. Azərbaycan poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsi və əksinə edilən tərcümələrdə qarşıya çıxan problemlər – milli

koloritin qorunması, mədəniyyət fərqlərinin tərcümədə nəzərə alınması, eləcə də poeziya tərcüməsində vəzn seçimi, şairin fərdi üslubunun saxlanması, tərcümə prosesində vasitəçi dilin rolu və s. məsələlər indiyədək ayrıca araşdırılmamışdır. Qeyd olunan məsələlərlə yanaşı, dissertasiya tərcüməçilik işində bu günə qədər geniş və konkret şəkildə öyrənilməyən bir problemə – Azərbaycan və ingilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsində adekvatlığın qorunmasına, obrazlar sisteminin verilməsinə və bu sahədə yaranan problemlərin müəyyənləşdirilməsi və həlli yollarının tədqiqinə həsr olunmuşdur. Ayırı-ayrı Azərbaycan və ingilis şairlərinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcümələri, bu tərcümələrdə adekvatlığın gözlənilməsi problemləri ilk dəfə hərtərəfli şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir. Bu problemlərin həlli yolları konkret tərcümə nümunələri əsasında müqayisəli təhlil formasında şərh edilmiş, bədii tərcümə işinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret elmi nəticələr çıxarılmışdır. Dissertasiyada tərcümə prosesini əks etdirən tərcümə modelləri təhlil olunmuş, tərcüməşünaslıqda bu vaxta qədər ayrıca model kimi verilməyən yeni tərcümə modelləri təklif olunmuşdur. Bədii tərcümədə adekvatlığın səviyyəsini müəyyən etmək məqsədilə həyata keçirilmiş eksperimentin nəticələri əsasında ümumiləşdirmə aparılmış, bu prosesdə tərcümə normalarının rolu araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi Azərbaycan – ingilis qarşılıqlı ədəbi əlaqələri tarixinin öyrənilməsi, poeziyamızın ingilis dilinə və əksinə edilən tərcümələrində olan problemləri aşkar etmək və bu sahədə mövcud olan kəsirlərin aradan qaldırılması üçün müəyyən metod və üsulların müəyyən olunması baxımından əhəmiyyətlidir. Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə poeziya tərcüməsində hələ də problemlər mövcuddur və onların aradan qaldırılması üçün ciddi elmi-nəzəri tədqiqatlara ehtiyac var. Bu baxımdan dissertasiya ali məktəblərdə tədris olunan bədii tərcümə kursunun tələbələri üçün gərəkli vəsait ola bilər. Tədqiqatdan praktik bədii tərcümə ilə məşğul olan mütəxəssis və tədqiqatçılar da yararlanırlar.

Aprobasiyası və tətbiqi. Müəllif poeziya tərcüməsinin nəzəri və praktik problemləri ilə gənc yaşlarından məşğul olmağa başlamış, 2003-cü ildə ABŞ-dakı Şimali Karolina Universitetində altı ay, 2010-

cu ildə isə Corc Meyson Universitetində dörd ay poeziya tərcüməsi sahəsində elmi tədqiqat aparmışdır. Yerli və xarici mətbuat orqanlarında Azərbaycan və ingilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsində yaranan problemlərə dair elmi məqalələrlə çıxış etmiş, ayrı-ayrı elmi-praktik konfransların iştirakçısı olmuşdur. 2014-cü ilin 25-26 noyabrında Bakıda keçirilən “XXI əsr Mədəni Paradiqması multimədəni aspektdə” respublika elmi-praktik konfransında “The Role of Civil Society Organizations in the Development of Intercultural Dialogue” mövzusunda, 2014-cü il dekabrın 29-30-da Ukraynanın Rubejnoe şəhərində “Müasir informasiya məkanında din, dindarlıq, fəlsəfə və humanitaristika: milli və beynəlmiləl aspektlər” adı altında keçirilən IX Beynəlxalq elmi-praktik konfransda “Poetry at the Age of Internet” mövzusunda məruzə ilə çıxış etmişdir.

2015-ci ildə isə Ukraynada keçirilən “Virtual insan: yeni üfüqlər” adı altında keçirilən II Beynəlxalq elmi-praktik konfransda “The Genre of Gazal in English Translation” mövzusunda məruzə etmişdir.

“Does Poetry Lose or Gain in Translation?” adlı məqaləsi Kanadada nəşr olunan “English Language and Literature Studies” elmi jurnalında, “Maintenance of Meaning and Form in Poetry Translation” adlı məqaləsi “Austrian Journal of Humanities and Social Sciences” jurnalında, “The Role of Cultural Factor in Literary Translation” adlı məqaləsi Ukraynanın “Virtus” elmi jurnalında, Aybəniz İsmayılovanın həmmüəllifliyi ilə “Lyrical Motives in Natavan’s Poetry” sərlovhəli məqaləsi, Əlison Məndəvilin həmmüəllifliyi ilə “Trading Culture: Practical Background for Azerbaijani-English Poetry Translation” adlı məqaləsi Xəzər Humanitar və Sosial Elmlər jurnalında, Əlison Məndəvilin həmmüəllifliyi ilə “Five Younger Women Poets from Azerbaijan” adlı məqaləsi Amerika Birləşmiş Ştatlarının “World Literature Today” jurnalında dərc olunmuşdur. 2018-ci ilin mayında “Azərbaycan qadın şairlərinin poeziya antologiyası” kitabı Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun prezidenti Günay Əfəndiyeva və Ş.Nağıyevanın birgə redaktorluğu ilə Romada italyan dilində nəşr olunmuşdur.

N.Həsənzadənin “Nabat xalanın çörəyi” avtobioqrafik əsərinin

bir fəslə ABŞ-da San-Fransiskoda “Center for the Art of Translation” onlayn jurnalında, başqa bir fəslə Ş.Nağıyevanın və Yakub Ksabayın redaktəsi ilə ABŞ-ın Oklahoma universitetinin nəşr etdiyi “World Literature Today” jurnalında dərc olunmuşdur. “Ashik Basti: My Saz Wails for My Beloved” adlı məqaləsi və Aşıq Bəstinin bir çox şeirlərinin ingilis dilinə tərcüməsi ötən ilin dekabrında Malaziya universitetinin mütəxəssisləri Əmin Əmirdabaqian və Krişnavani Şunmuqamın həmmüəllifliyi ilə “Southeast Asian Review of English” jurnalında dərc olunmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı, “Bədii tərcümə: nəzəriyyə və praktika”, “Xüsusi adlar milli kolorit daşıyıcısı kimi” monoqrafiyalarında, “Poeziya tərcüməsinin bəzi məsələləri”, “Azərbaycan qadın şairlərinin poeziya antologiyası”, “Buta, Müasir Azərbaycan qadın ədəbiyyatı ingilis dilində” dərs vəsaitlərində, “Adi və qeyri-adi Amerika” metodik vəsaitində müəllifin tədqiq etdiyi mövzuya dair praktik nümunələr üzərində apardığı təhlillər və əldə etdiyi elmi-nəzəri nəticələr əksini tapmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin “Mənim anam”, “Mən kompasam”, “Qızıma”, “Örtmə pəncərələri” şeirlərini amerikalı şair Piter Makəklə birlikdə ingilis dilinə tərcümə edərək ABŞ-ın Şərqi Karolina Universitetində nəşr olunan “Tar River Poetry” jurnalında, Xurşidbanu Natəvanın “Gül və bülbül” qəzəlini amerikalı şair-tərcüməçi Əlison Məndəvillə birlikdə ingilis dilinə tərcümə edərək ABŞ-ın Pasivik Lüteran Universitetində nəşr edilən “Shadows and Echoes” jurnalında çap etdirmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı və German dillərinin tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası kafedralarında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, hər biri bir neçə bölmədən ibarət olmaqla dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 12 səhifə, I fəsil 63 səhifə, II fəsil 71 səhifə, III fəsil 55 səhifə, IV fəsil 61 səhifə, Nəticə hissəsi 6 səhifə olmaqla, işarə ilə ümumi həcmi 422 360 simvoldur.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də araşdırılan problemin aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə təqdim olunan müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeiası və tətbiqi şərh olunur, dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiya işinin I fəslı “**Tərcümə sənəti haqqında**” adlanır və üç yarım fəsildən ibarətdir.

Mədəniyyət, dil və tərəkür məsələlərinə fərqli münasibət tarixən tərcümənin mümkün olub-olmaması probleminin müzakirə mövzusunə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Tərcümə nəzəriyyəsi inkişaf və formalaşma tarixi boyunca Siseronun preskriptiv ümumiləşdirmələrindən orta əsrlərdə neoplatonçuların məntiqi nəzəriyyəsinə, XX əsrin funksionalizminə və dekonstruksiya konsepsiyasına – müasir tərcüməşünaslığa qədər çoxsaylı mərhələlərdən keçmişdir.

Etnomədəni və psixolinqvistik xüsusiyyətlərlə səciyyələnən proses kimi tərcümə bir yandan dil fəaliyyətini əks etdirirsə, digər tərəfdən müxtəlif milli mədəniyyətlərə mənsub insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı təmin etməklə mədəniyyətlərarası ünsiyyətin məqsədlərinə xidmət edir. Müstəqil elm sahəsi kimi formalaşan müasir tərcüməşünaslıq məsələyə fərqli yanaşma və baxış bucağının mövcudluğu ilə səciyyələnir. Tərcümənin xüsusi “nitq prosesı kimi” qəbul olunması ona linqvistik yanaşmanı, bədii tərcümə zamanı əsərin bədii xüsusiyyətləri, məcaz və obrazların diqqət mərkəzində saxlanması, tərcümədə əsərin bədii dəyərinin qorunaraq oxucuya çatdırılması kimi problemlər isə tərcüməyə ədəbiyyatşünaslıq prizmasından baxışı, xüsusi metod və üsulların tətbiqini aktuallaşdırır. Bu yanaşmaların mövcudluğu tərcüməşünaslıqda linqvistik və ədəbiyyatşünaslıq nəzəriyyələrinin meydana gəlməsi ilə nəticələnmişdir.

I fəslin “**Tərcümə ilə bağlı fərqli nəzəriyyələr: ədəbiyyatşünaslıq istiqaməti və linqvistik yanaşma**” adlanan ilk yarım fəsliində tərcümə ilə bağlı fərqli baxışlar nəzərdən keçirilir. Mədəniyyət, dil və tərəkür məsələlərinə fərqli münasibət tarixən tərcümənin mümkün

olub-olmaması probleminin müzakirə mövzusunda çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Tərcümə nəzəriyyəsi inkişaf və formalaşma tarixi boyunca Siseronun preskriptiv ümumiləşdirmələrindən orta əsrlərdə neoplatonçuların məntiqi nəzəriyyəsinə, XX əsrin funksionalizminə və dekonstruksiya konsepsiyasına – müasir tərcüməşünaslığa qədər çoxsaylı mərhələlərdən keçmişdir.

Romantizm dövründə (XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəli) dil və təfəkkürlə bağlı baxışlar dəyişdi və bu da yeni düşüncə tərzinin – relyativist baxışın formalaşmasına səbəb oldu. Bu yanaşmaya görə, insanın dünyaya baxışını, dünyagörüşünü dil müəyyənləşdirir və hər bir dil özünəməxsus baxış tərzini formalaşdırdığına görə, tərcümə qeyri-mümkündür... Bu fəlsəfi yanaşma təfəkkürün dildən asılı olduğunu qəbul edən V.Humboldtun dilçilik görüşlərində də öz əksini tapmışdır.

XX əsrdə bu ideyalar Sepir-Uorf nəzəriyyəsi kimi tanınan “Dil nisbiliyi nəzəriyyəsi”ndə özünə yer tapdı. Dilin dünyanın rəsmi, “görüntüsünü” müəyyənləşdirdiyini irəli sürən bu nəzəriyyə dil və mədəniyyətin qarşılıqlı şəkildə tədqiqi məsələsini gündəmə gətirməsi ilə dəyərlidir. Bu nəzəriyyəyə görə, dil yalnız fikrin maddi cildi və ifadə vasitəsi deyil, o düşüncə prosesinin istiqamətini və onun nəticəsini müəyyənləşdirir.

Tərcümənin mümkünlüyünü inkar edən bu nəzəriyyəyə qarşı XX əsrdə “Dil universaliləri nəzəriyyəsi”nin davamçısı kimi N.Xomski çıxış edir. “*Bütün normal insanlarda təfəkkür prosesi eyni olduğundan dillər ifadə üsuluna görə fərqlənə bilər, ifadə olunan fikrə görə yox*” – ideyasına tərəfdar çıxaraq N.Xomski yazır: “*Bir dildən digər dilə tərcümə zamanı heç bir prinsiplial çətinlik ola bilməz*”¹⁵.

Tərcüməyə müxtəlif baxış bucağından – poetik və estetik fəaliyyət kimi (R.Klepfər), kommunikasiya aktı kimi (U.Koller), mədəniyyətin ötürülməsi kimi (K.Rayss), analiz və sintezin psixoloji prosesi kimi (U.Uilss), eləcə də fəlsəfi və hermenevtik baxımdan (X.C.Qadamer) yanaşmalar mövcuddur.

¹⁵ Хомский, Н.А. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли. / Н.А.Хомский. – М.: URSS, – 2015. – с. 185.

Tərcüməyə ədəbiyyatşünaslıq nəzəriyyəsi çərçivəsindən yanaşan tədqiqatçıların nümayəndəsi olan Ç.Orr tərcüməni rəsm əsəri ilə müqayisə edərək yazır: *“Rəssam landşaftın ona daha yaxşı təsir bağışlayan cizgi və ya elementini qabardır, hər bir detalın təsvirini vermir. Tərcüməçi də belədir – o, yalnız orijinalın hərflərinə əsaslanmış, öz ruhunun təcəssüm etdiyi incəliklərə üstünlük verir”*¹⁶.

Tərcümənin hər iki milli başlanğıcın təbii sintezi olduğunu yazan G.Qaçeçiladzenin fikrincə, *“Tərcümə – əsərin əslinin daha parlaq şəkildə forma və məzmun vəhdətinin yenidən canlandırılması, bütövlükdə orijinaldakı bədii reallığın əksidir”*¹⁷.

Mürəkkəb və çoxcəhətli prosesin nəticəsi kimi meydana çıxan tərcümənin uğuru bəzi məsələlərin diqqət mərkəzində saxlanması ilə şərtlənir. Tərcümə olunan mətnin orijinalda əksini tapan bütün xüsusiyyətlərinin – mühit və mədəniyyət, təfəkkür, etnik və psixoloji amillərin çatdırılma səviyyəsi, yəni adekvatlıq prinsipinə riayət olunması nümunəvi tərcümənin başlıca göstəricilərindən hesab olunur.

I fəslin ikinci yarım fəsli ***“Ekvivalentlik və adekvatlıq tərcümənin keyfiyyət göstəricisi kimi”*** adlanır. Tərcümə mətnləri xüsusi əlamətlərə malik nitq aktı olmaqla dil sistemində özünəməxsus yer tutur. Digər müstəqil elm sahələri kimi, tərcüməşünaslığın da özünəməxsus anlayışlar sistemi mövcuddur. Tərcümə mətnlərində bu dildə olan ilkin mətnlərdə təsadüf olunmayan, eləcə də dil əlaqələrinin nəticəsi olmayan belə maraqlı xüsusiyyətlər tərcümə universaliləri adlanır. “Nəzəri tərcümə universaliləri” anlayışını rus dilçiliyində ilk dəfə İ.Alekseyeva¹⁸ işlətməmişdir. Tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasını ilə bağlı anlayışları əks etdirən, tərcümə fəaliyyətinin bütün növlərinə aid olan və bütün mütəxəssislər tərəfindən qəbul olunan tərcümə universalilərinə mənbə mətn, tərcümə mətni, tərcümənin ekvivalentliyi, invariant,

¹⁶ Гачечиладзе, Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. / Г.Р.Гачечиладзе. – М.: Советский писатель, – 1972. – с.86.

¹⁷ Yənə orada, s. 145-146.

¹⁸ Алексеева, И.С. Введение в переводоведение. / И.С.Алексеева. – М.: СПб., Издательский центр “Академия”, – 2004. – с.127.

məlumat, tərcümə üsulları, tərcümə vahidlərini aid etmək olar.

Tərcümə universaliləri ümumi qanunauyğunluqları əhatə etməklə yanaşı, tərcümənin ən mühüm tələblərini, eləcə də keyfiyyət göstəricisi kimi qəbul olunan ekvivalentlik və adekvatlıq məsələlərini əhatə edir.

“Skopos” nəzəriyyəsinin tərəfdarları “adekvatlıq” terminini tərcümə üsulunun düzgün seçimi kimi izah edirlər*. Məzmun baxımdan müəyyən yaxınlığın olmasına baxmayaraq, fikrimizcə, bu terminlər daşdığı məna incəliyinə görə tərcümə qarşısında qoyulan iki fərqli tələbi ifadə edir. “Adekvatlıq” prinsipi tərcümə olunan mətnin orijinalda ifadə olunan bütün xüsusiyyətlərini, hətta resipient üçün yad olan etnomədəni elementləri belə mümkün qədər əks etdirməsini nəzərdə tutur. Ümumilikdə tərcümədə orijinala “sədaqətlik”, “şəffaflıq” anlayışları Qərb ədəbiyyatında əsas yer tutmaqda davam edir. Qərbə xas olmayan ədəbiyyatlarda bu anlayışlara eyni dərəcədə həssaslıqla yanaşılmır. Tərcümədə sədaqət və şəffaflıq məsələləri müvafiq olaraq “formal ekvivalentlik” və “dinamik ekvivalentlik” terminləri kimi formalaşmışdır və bu təsnifat E.Naydanın tərcümənin ekvivalentliyi konsepsiyasında xüsusi yer tutur¹⁹. “Dinamik ekvivalentlik” (yaxud funksional ekvivalentlik) lazım gələrsə mətni sətiri tərcümə etməklə, söz sırasını qorumaqla, müəllif mətnindəki feillərin məlum, məchul növlərini olduğu kimi verməklə müəllif mətnində ifadə olunmuş fikri tərcümədə ifadə etməkdir. “Formal ekvivalentlik” (“sətrilik” vasitəsilə axtarış), əksinə müəllif mətnini lazım gələrsə, tərcümə edilən dilin xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə şərh edir.

Fikrimizcə, poeziya tərcüməsində adekvatlığın qorunmasını da tərcümə qarşısında qoyulan əsas tələblər sırasına daxil etmək yerinə düşər. Adekvat tərcümə orijinalın daha dəqiq əks olunması, eyni

* “Skopos” nəzəriyyəsi XX əsrin 80-ci illərində K.Rays və X.Vermerin “Tərcümə nəzəriyyəsinin ümumi əsasları” kitabı nəşr olunduqdan sonra (1984) meydana çıxmışdır, başlıca prinsip ondan ibarətdir ki, tərcümənin uğuru və ya uğursuzluğu orijinala uyğunluğundan yox, qəbul olduğu mühitdə funksiyasını nə dərəcədə yerinə yetirməsindən asılıdır. Resipienti xüsusilə diqqət mərkəzində saxlayan bu nəzəriyyəyə görə, tərcüməçi mətnin həmmüəllifi hesab olunur.

¹⁹ Nida, E.A. Linguistics and ethnology in translation problems // Language in culture and society. – New York: Harper & Row, – 1964. – p.123.

zamanda keyfiyyətli ədəbi əsər təsiri bağışlaması deməkdir. Ona görə də adekvat tərcüməyə dair müəyyən kriteriyalar var və onların ən vaciblərini mütəxəssislər aşağıdakı kimi ümumiləşdirirlər:

– adekvat tərcümə oxucuya orijinalın özü kimi emosional təsir etməlidir;

– tərcümə müəllifin fərdi üslubunu, onun mahiyyətini əks etdirməlidir;

– tərcümədə forma və məzmun vəhdəti hiss olunmalıdır;

– tərcümə orijinaldakı bədii və tarixi reallığa uyğun olmalıdır;

– tərcümədəki sözlər orijinala yaxın assosiasiya doğurmalıdır

və s.

Tərcüməçinin bir yandan forma və məzmun vəhdətini əks etdirən orijinaldakı dəqiqliyi qoruyub saxlamalı, digər tərəfdən tərcümə etdiyi dilin qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq bədii əsəri buxovlayan və ruhunu öldürən hərfi tərcümədən uzaq durmalı olması fikrini dəstəkləyən N.Məmmədovun fikrincə, tərcümənin düzgün və müasir olması, yüksək bədii məziyyəti ilə seçilməsi, tərcümədə adekvatlığın təmin olunması üçün yenilikçi yanaşma, yaradıcı axtarış və tərcüməçi cəsarəti tələb olunur²⁰. Müəllifin fikrincə, adekvatlıq prinsipini əsas götürən tərcüməçi sadəcə olaraq orijinalın poetikasının müxtəlif komponentlərinin “surətini çıxarmır”, ədəbi dilin imkanlarından və əsərin ideya-məzmun xüsusiyyətlərindən çıxış edərək onu yaradıcı şəkildə yenidən canlandırır.

Poeziya tərcüməsində məzmun və forma gözəlliyi ilə yanaşı, bir çox nüanslara da diqqət yetirmək lazımdır. Tərcümədə şeirin ruhu, estetik gözəlliyi, adekvatlıq məsələləri də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Poeziya tərcüməsi mütərcimdən orijinalın ruhunu saxlamağı, bir növ orijinala uyğun yeni şeirin yazılmasını tələb edir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanını iki plandan – ifadə və mahiyyət planlarından ibarət sistem kimi təsəvvür edən K.Abdulla “Gizli Dədə Qorqud” əsərində yazır ki, *“bir tərəfdən Dastanın üzdə olan ifadə planı var ki, burada çox məsələ qaranlıq görünə bilər... Digər tərəfdən, üzdəki ifadə planından başqa dastanın dərin,*

²⁰ Мамедов, Н. Поэтический перевод в контексте русско-азербайджанских литературных связей (1920-1980 гг.). / Н.Мамедов. – Баку: Maarif, – 2001. – с.36.

gözəgörünməyən mahiyyət planı vardır. Məhz mahiyyət planında ifadə planında özünü göstərən qəribəliklər və məntiqsizliklər duman kimi dağılır, hər şey öz dəqiq və təbii halını alır, bir növ, məntiqsizliklərin məntiqi əsası görünməyə başlayır”²¹.

Deməli, bədii əsərin tərcüməsi zamanı da həm mahiyyət, həm də ifadə planı diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

I fəslin üçüncü yarımfəslə **“Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatı nümunələrinin qarşılıqlı tərcümə təcrübəsi”** adlanır.

Sözün estetik mahiyyət kəsb etdiyi bədii tərcümədə orijinal yaradıcılıqdan fərqli olaraq tərcümə obyektindən asılılıq amili mövcuddur. Ədəbi yaradıcılıq növü hesab olunan bədii tərcümə ortaq xüsusiyyətləri sayəsində digər tərcümə növləri ilə müqayisədə bədii yaradıcılıqla daha çox bağlıdır.

Tərcümənin özünəməxsusluğu onun iki fərqli məqamı özündə əks etdirməli olması – həm əsas mətnə bağlılıq, həm də tərcümə mətnində oxucunun təfəkkür və qavrayış xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zərurəti ilə səciyyəlidir. Bədii tərcümənin keyfiyyət göstəricilərini mükəmməl dil xüsusiyyətləri ilə yanaşı, bədii üslub və ifadə vasitələrinin düzgün seçimi, tərcüməçinin zəngin dünyagörüşü və bədii duyumu müəyyənləşdirir. Tərcümənin uğurlu alınmasının mühüm şərtlərindən biri tərcüməçinin orijinalda verilmiş aparıcı fikri düzgün təyin etməsi ilə bağlıdır – belə olmadıqda istənilən nəticə əldə oluna bilməz.

Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin Qərbdə öyrənilməsi, ingilis dilinə tərcüməsi ilə yanaşı, müxtəlif illərdə bu dildən Azərbaycan dilinə tərcümələr də edilmişdir.

Mütəxəssislərin qənaətinə görə, Azərbaycan dilinə bədii tərcümənin ilk nümunələri orta əsrlərdə yaranmışdır. Sonralar da tərcümə işində müəyyən irəliləyişlər olmuş, XIX əsrdə bu sahədə xeyli iş görülmüşdür. Azərbaycan dilindən xarici dillərə, xarici dillərdən Azərbaycan dilinə bədii tərcümə nümunələrinin sayı həmin dövrdən başlayaraq xeyli artmışdır. Bəzi tədqiqatçılar A.A.Bakıxanovu hətta Azərbaycanda bədii tərcümənin banisi hesab

²¹ Abdulla, K. Gizli Dədə Qorqud. /K.Abdulla. – Bakı: Yazıçı, – 1991. – s.11.

edirlər²². M.F.Axundzadə də tərcümə məsələlərinə həssaslıqla yanaşmış, hətta məşhur “Puşkinin ölümünə Şərq poeması”nı rus dilinə özü çevirmişdir. H.B.Vəzirov U.Şekspirin “Otello” faciəsini 1892-ci ildə Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, 1904-cü ildə Şuşada tamaşaya qoymuşdur. Bu, Şekspir yaradıcılığından, eləcə də ingilis ədəbiyyatından ilk tərcümə əsəri kimi diqqəti cəlb edir. Sonralar U.Şekspirin əsərlərini Azərbaycan dramaturq, şair və tərcüməçiləri Ə.Haqverdiyev (“Hamlet”), C.Cabbarlı (“Hamlet”, “Otello”), A.Şaiq (“Maqbet”), Ə.Cavad (“Romeo və Cülyetta”, “Otello”), H.Nəzərli, X.İbrahim (“Maqbet”), M.İbrahimov (“Kral Lir”, “On ikinci gecə, yaxud hər nə istəsəniz”), Ə.Səbri (“Şiltaq qızın yumşalması”), T.Əyyubov (Sonetlər, “Hamlet”, “İki veronali”, “Qış nağılı”, “Antonio və Kleopatra”), Anar (“Fırtına”) və başqaları tərcümə etmişlər. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda tərcümə işinə münasibət bir qədər fərqli olmuşdur. Tərcümə üçün ədəbiyyat seçimində müəyyən ideoloji məhdudiyyətlər qoyulmuş, tərcüməçi kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilməmişdir. Ona görə də uzun illər ingilis dilindən tərcümələr əsasən rus dili vasitəsilə edilmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra isə bütün tərcümələr demək olar ki, bilavasitə orijinal dillərdən edilmişdir. Bu illər ərzində ingilis, alman, fransız dillərindən Azərbaycan və Azərbaycan dilindən bu dillərə birbaşa tərcümə edən ixtisaslaşmış peşəkar tərcüməçilər nəslə yetişmişdir. Zeydulla Ağayev, Çərkəz Qurbanlı, Vilayət Hacıyev, Əziz Gözəlov, Hamlet Qoca, Şamil Zaman, Sabir Mustafa, Ələkbər Qubatov, Yusif Savalan Azərbaycanda tərcümə sənətinin inkişafına öz töhfələrini vermişlər. S.Mustafa ilk dəfə Şekspirin bir sıra pyeslərini və bütün sonetlərini orijinaldan Azərbaycan dilinə çevirmişdir. Müəyyən tarixi olan Azərbaycan və ingilis ədəbiyyatı nümunələrinin qarşılıqlı tərcümə təcrübəsi zəngin ənənələrə və artıq formalaşmış prinsiplərə, metodlara malik olsa da, bu sahədə təcrübə artdıqca yeni tərcümə modellərinin və fərqli istiqamətlərin meydana gəlməsi müşahidə olunur, istər bədii nümunələrin tərcüməsində, istərsə də ümumiyyətlə

²² Əsgərli, F. Bədii tərcümə prinsipləri. / F.Əsgərli. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2009. – s.6.

tərcümə ilə bağlı həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından daha sıx əlaqələri əks etdirən yeni mərhələnin əsası qoyulur. Bu mərhələdə diqqəti cəlb edən müsbət tendensiyalardan müştərək tərcümə təcrübəsinin geniş yayılmasını, vasitəçi dildən deyil, birbaşa orijinaldan tərcümə hallarının üstünlük təşkil etməsini, tərcümə prosesində meydana çıxan sual və problemlərin həlli yollarının araşdırılması fonunda bədii tərcümənin bir sıra nəzəri və praktik məsələlərinin əsaslı şəkildə tədqiqata cəlb olunmasını müşahidə etmək mümkündür.

Dissertasiyanın II fəslı “**Tərcümənin etnopsixoloji və kulturoloji istiqamətləri**” adlanır.

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı münasibəti məsələsi çoxşaxəli və ziddiyyətli tərəflərinin mövcudluğu ilə diqqəti cəlb edir. Dil kimi mədəniyyət də xalqın formalaşması və mövcudluğu üçün vacib şərtlərdəndir. Bu məsələ bir tərəfdən dil və təfəkkür, digər tərəfdən isə sosiolinqvistika ilə bağlı sahələri əhatə etməklə tərcüməşünaslığın bir sıra aktual problemlərini həll etmək üçün meydan açmış olur. Xalqın etnomədəni irsi dildə öz əksini tapdığından tərcüməçi mədəniyyətlərarası əlaqə yaratmaq funksiyasını yerinə yetirmək üçün dil bilgisindən və xüsusi peşəkarlıqdan əlavə, hər iki dildə mədəniyyətlə bağlı tezaurusun elementlərinə – tarixi, məişət, folklor, ictimai-siyasi, dini-əxlaqi və təbii coğrafi məlumatla bələd olmalıdır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə, həmçinin tərcümə prosesində nəzərə alınması vacib olan məsələlərdən biri də sosial-mədəni konnotasiyalardır. Bədii əsərdə milli kolorit milli psixologiyanın və özünəməxsusluğun təəcəssümü əsasında təşəkkül tapır. Məhz buna görə də milli koloritin tərcümədə qorunub saxlanması məsələsi tərcümə işinin mühüm problemlərindən biridir. Hər bir bədii nümunə müəyyən bir milli zəmin üzərində yaradılır. Tərcümə prosesində milli özünəməxsusluğunu itirmiş bir əsər mütləq bədiilikdən də məhrum olur, kökündən də məhrum olur, kökündən qoparılmış ağacın yarpaqları kimi tərəvətini itirir, solğunlaşır. Milli koloritini itirmiş bədii əsərin tərcüməsinin uğurlarından söhbət açmağa dəyməz. Milli psixologiya ilə daha sıx bağlı olan poeziyanın tərcüməsində isə milli koloritin qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Milli kolorit bədii əsərin bütün elementlərinə hopur. Bu, özünü

həm forma baxımından, həm leksik-qrammatik və semantik cəhətdən, həm də məna və məzmun istiqamətində göstərir.

Milli koloritin daşıyıcısı kimi formanın xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bununla belə, tərcümənin kamilliyi orijinal üçün spesifik olan forma və məzmun uyğunluğunu qorumaqdan ibarətdir.

Poeziyada milli koloriti əks etdirən elementlər sırasında şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, realilər, şəxs adları, frazeologizmlər və s. mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də II fəslin **“Tərcümədə milli koloritin ifadə formaları: mədəni konnotasiya və realilərin verilmə üsulları”** adlanan I yarım fəslində poeziyanın ingilis dilinə tərcüməsi nümunələri əsasında bu xüsusiyyətlər ayrıca araşdırılır.

Hər bir mədəniyyətdə dildə də əksini tapan xüsusi “kod” mövcuddur. Bu “kod” xalqın bütün mədəni varlığında, dünyaya baxışında, özünü ifadə etmə formalarında öz əksini tapır. Tərcüməçinin xüsusi ehtiyat və həssaslıqla yanaşmalı olduğu məsələlərdən biri bu “kod”u mənimsəmək və digər mədəniyyətin daşıyıcılarına ötürməkdir. *“Öz ilkin dil cildini atıb yeni lingvistik görünüş qazanmaqla mədəniyyət başqası üçün anlaşılacaq olur”*²³.

Bir neçə il əvvəl ABŞ-ın nüfuzlu universitetlərindən birində poeziya tərcüməsi üzrə elmi tədqiqat apararkən amerikalı həmkarlarımızla ölməz şairimiz Səməd Vurğunun “Şair, nə tez qocaldın sən?” şeirinin ingilis dilinə tərcüməsində forma və məzmun vəhdətini saxlamağa cəhd göstərmişdik. Nümunə üçün heca vəznində yazılmış, səsləndirilərkən həzin musiqi kimi qəlbimizə süzülən bu şeirin son bəndinə və onun ingilis dilinə tərcüməsinə diqqət yetirək:

Orijinal:

*Saç ağardı, ancaq ürək
Alovludur əvvəlki tək.
Saç ağardı, ancaq nə qəm
Əlimdədir hələ qələm.
Bilirəm ki, deməyəcək
Bir sevgilim, bir də vətən
Şair, nə tez qocaldın sən?*

²³ Малахова, И.А., Орлова И.А. Цель перевода // Социокультурные проблемы перевода. Сб. науч. тр. – Воронеж: Изд-во ВГУ, – Вып. 8. – 2008. – с. 38.

Tərcüməsi:

*Though my hair goes grey,
My beating heart has much to say.
I have my pen and forever
It will make me much braver.
My love, my land will tell never
What's happened? Aren't you young yet?
Early you got so old, poet!*

Tərcümədə ritm, qafiyə yerində olsa da, amerikalı həmkarlarımızın fikrincə, bu nümunə amerikalı oxucuya şeir təsiri bağışlamır, orijinaldakı məna yükü tərcümədə görünmür. Belə halda tərcümə obyektinə üçün şeir seçimində diqqətli olmaqla yanaşı, tərcümə olunan dildə şeirin daha asan başa düşülə biləcəyi qəlibi də müəyyənləşdirmək keyfiyyətli tərcüməyə təminat verir. Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə zamanı orijinalın hansı vəzndə yazılmasından asılı olmayaraq tərcümə etdiyi dildə sərbəst şeir formasını seçən tərcüməçi daha böyük uğur qazanır. Adından da görüldüyü kimi, bu poetik forma ilə orijinalda ifadə olunmuş fikri əks etdirmək imkanları genişdir. Ötən əsrin 70-ci illərində ingilis dilində nəşr olunmuş “Azərbaycan poeziyası antologiyası”nda bu şeiri Piter Tempest qafiyə quruluşunu saxlamaqla aşağıdakı kimi tərcümə etmişdir:

*My head is graying, but my heart
Glows just as bright as at the start.
Although with gray my head be strewn
I know for sure that, come what may,
My wife and country shall not say:
“How come you've grown so old so soon!”*

Bu poetik parça ingilis dilinə Azərbaycan dilindən deyil, rus dilindən tərcümə edilmişdir. Elə bu səbəbə görə də orijinalda olan məna tam ifadə olunmamış, bir çox hallarda isə təhrif edilmişdir. Orijinaldakı “saç ağarmaq” ifadəsi “head is graying”, yəni “baş ağarmaq” kimi verilmişdir. Bundan başqa, tərcümənin dili orijinaldan fərqli olaraq bir qədər ağırdır. Orijinaldakı ifadə tərzini, ritmi, qafiyə birləşərək şairin saçının ağarması, yəni qocalması faktına görə təəssüf hissəsinin daha qabarıq ifadə olunmasına xidmət edir.

Yuxarıdakı ingiliscə olan hər iki tərcümə nümunəsində təbii ki, bu fikri orijinaldakı kimi emfatik ifadə etmək mümkün olmamışdır.

Tərcümə nəzəriyyəsinin başlıca müddəalarına görə, tərcümə mənbə dildə olan mətndəki informasiyanın tərcümə olunan dildə çatdırılmasıdır²⁴. Bədii tərcümənin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, tərcümə zamanı hər bir dildə etnomədəni və psixoloji amillərin əksi nəzərə alınmalı, həm orijinalın, həm də tərcümə dilinin incəlikləri diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bədii üsluba aid mətnlərdə hər bir söz, leksik-üslubi vasitə daxili məna yükünə malik olmaqla yanaşı, vahid sistemin tərkibinə daxil olan elementi təşkil etməklə ümumi bədii obrazın meydana çıxmasına xidmət edir. Tərcüməçi bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, bədii obrazın orijinal mətndə doğurduğu emosional və intellektual təsiri saxlamağa, onun tərcümə dilində ifadə üsullarını tapmağa çalışmalıdır. Üslubi vasitələrin verilmə üsullarından biri bədii üslubda geniş əksini tapan və hər bir xalqın mədəni dünyagörüşü ilə bağlı olan konnotasiyalardır. Orijinalın oxucusunun yaşadığı hisslərin tərcümə mətninin oxucusu tərəfindən yaşanmasını başlıca məqsəd kimi qəbul edən tərcüməçi²⁵ bədii obrazın ifadəsi üçün müəllif tərəfindən istifadə olunan milli realilərin, mədəni adət və ənənələrin ifadəçisi olan leksik-üslubi vasitələrin düzgün çatdırılmasına çalışmalıdır. Müxtəlif dillərdə müəyyən söz və ifadələrin fərqli məna çalarına malik olduğunu nəzərə alsaq, bəzən orijinaldakı obrazın olduğu kimi saxlanması tərcümə dilinin daşıyıcıları üçün anlaşılmaz, hətta gülüş doğuran məqamla müşayiət oluna bilər.

Amerika şairi Teodor Roetkenin (Theodore Roethke, 1908-1963) “Gənc xanıma” (“Wish for a Young Wife”) adlanan kiçik şeirinin tərcümə nümunəsi də dediklərimizi əyani şəkildə əks etdirir:

Orijinal:

*My lizard, my lively writher,
May your limbs never wither*

²⁴ Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка. / И.В. Арнольд. – 2-е изд. – М.: Просвещение, – 1981. – с.160.

²⁵ Макарова, Л.С. Коммуникативно-прагматические аспекты художественного перевода: / Дис. доктора филологических наук / – М., 2006. – с. 98.

*May the eyes in your face
Survive the green ice
Of envy's green gaze;
May you live out your life
Without hate, without grief,
And your hair ever blaze'
In the sun, in the sun,
When I am undone,
When I am no one.*

Sətri tərcüməsi:

Mənim kərtənkələm, həyat dolu sevgilim,
Qoy sənin oynaqlarının gücü tükənməsin.
Qoy sənin gözlərin paxıl və soyuq baxışlardan uzaq
olsun;

Qoy sənin həyatın nifrətsiz, kədərsiz olsun.
Və sənin saçların həmişə parlasın
Günəşin altında, günəşin altında
Mən olmayanda,
Mən bir kimsə olmayanda.

Poetik tərcüməsi:

*Mənim körpə quzum, sən həyat səsim –
İncə ayaqların heç büdrəməsin.
Qoy parlaq gözlərin gülər çöhrənə
Nur saçıb qəlbini oxşasın yenə.
Boğsun xəbisliyi dərinliyində.
Ömründə nə nifrət, nə kədər olsun.
Həyatın ən ülvü məsləklə dolsun.
Günəş şafəqləri saçını yusun.
Mənsiz şər qarışıb söküləndə dan,
Mənsiz öz atını çapanda zaman. (Ş.N.)*

Orijinaldakı “lizard” sözü Azərbaycan türkcəsinə “kərtənkələ” kimi tərcümə olunur. Bu sözü tərcümədə orijinalda olduğu kimi versək, sevdiyimiz insanı əzizləməkdən çox təhqir etmiş olarıq. Əksinə, “quzu” sözünü ingilis mühitində insanların sevgilisinə şamil etməsi də anlaşılmaqlıq yarada bilər. Bütün bunlar mədəniyyətərarası fərqlərdən irəli gəlir. Bundan əlavə, orijinaldakı fikir

dilimizin imkanları daxilində bədii ifadə vasitələrindən geniş istifadə edilməklə tərcümə olunmuşdur.

Belə məqamlarda bəzən tərcüməçinin izah və şərhərdən istifadə etməsi də məqsədəuyğun görünür.

Realilər əsasən üç cür tərcümə edilə bilər:

Birincisi, transliterasiya yolu ilə tərcümə. Bu zaman orijinalda işlənən reali tərcümə edilən dilin hərfləri ilə verilir.

İkincisi, realini əvəz edən yeni söz, yaxud söz birləşməsi yaratmaq yolu ilə tərcümə.

Üçüncüsü, tərcümə edilən dildən orijinaldakı realiyə mənaca yaxın olan sözdən istifadə yolu ilə tərcümə. Bu zaman realini izah edən, onun mənasını uyğun şəkildə çatdıran söz və ya ifadə verilir.

Realinin transliterasiya yolu ilə verilməsi orijinaldakı spesifik çaların saxlanılmasına xidmət edir. Ona görə də bu tərcümə variantı daha geniş yayılmışdır. Azərbaycan poeziyasından ingilis dilinə edilən tərcümələrdə bu variantın tətbiq edilməsi ayrı-ayrı şairlərin əsərlərinin milli çalarını saxlamağa imkan vermişdir. Bədii tərcümənin müqayisəli təhlili zamanı orijinaldakı milli özünəməxsusluğun saxlanılması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Orijinalın milli özünəməxsusluğu poetik forma, milli kolorit, realilər və s. kimi elementlərlə yanaşı, özünü həm də əks olunan mənə çalarında göstərir. Bütün bunlar milli təfəkkür və düşüncə tərzinin bədii tərcümədə əks olunmasının əhəmiyyətini qabartmaqla yanaşı, tərcümə prosesində koqnitiv yanaşmanın mühüm rola malik olmasını təsdiq edən göstəricilərdəndir.

II fəslin ikinci yarım fəslə *“Koqnitiv yanaşma obrazlılığın ifadə üsulu kimi”* adlanır.

Tərcümədə bədii obraz problemi məsələyə hərtərəfli yanaşma tələb etməklə assosiativ və obrazlı təfəkkür, eləcə də dünyanın dərk olunması ilə bağlı bəzi incəliklərə daha həssas yanaşma tələb edir. V.Humboldtun dilə fəlsəfi baxımdan yanaşmasının davamı olaraq XX əsrin əvvəllərində F.Boasin, E.Sepirin, B.Uorfun ideyaları tədqiqatçıların diqqətini mədəniyyət, təfəkkür və nitq məsələlərini qarşılıqlı şəkildə araşdırmağa yönəltdi. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar nitq fəaliyyətinin koqnitiv yöndən öyrənilməsinin istiqamətlərini müəyyən etmiş oldu. Q.Palmerin qeyd etdiyi kimi,

“Dil nisbilyi nəzəriyyəsi”nin müəllifləri müasir koqnitiv dilçiliyin irəli sürdüyü bəzi əsas müddəaları qabaqlamışdılar²⁶.

İlk olaraq qrammatikanın insanın ətraf aləmi qavramasında həlledici roluna diqqəti yönəldən B.Uorf geştaltpsixologiyanın* müddəalarına əsaslanaraq leksikada məkan və kəmiyyət münasibətlərinin əksi, qrammatik forma və mənaların səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi məsələləri araşdırmışdır. Mədəniyyət, təfəkkür və nitq məsələlərinin qarşılıqlı şəkildə araşdırılması yalnız linqvistik tədqiqatlara deyil, digər humanitar elm sahələrinə, eləcə də mədəniyyətlərarası ünsiyyət nəzəriyyəsinin formalaşmasına təsirini göstərmişdir.

Müasir tədqiqatlarda antroposentrik istiqamətə üstünlük verildiyindən dillərin funksionallığında ümumi koqnitiv xüsusiyyətlər də diqqət mərkəzində saxlanılır. Tərcümə prosesində bədi obrazın verilməsi də birbaşa koqnitiv proseslərlə və müəlliflə tərcüməçinin dünyagörüşü ilə bağlı olan məsələlərdəndir. *“Linqvistik araşdırmaların formal aspektlərinin təfəkkür modelinin qurulmasının bir hissəsi olduğunu”*²⁷ nəzərə alsaq, tərcümə prosesində ümumi koqnitiv modellərin rolu ilə bağlı aydın təsəvvür yarana bilər. A.E.Kibrikin qeyd etdiyi kimi, *“Dil forması nə dərəcədə, hansı istiqamətdə yönləndirilməsindən asılı olaraq, arxasında dayanan koqnitiv strukturu əks etdirir”*²⁸.

Koqnitiv yanaşma tərcümə zamanı orijinal mətndəki mənanın çatdırılması və anlaşılması mexanizminin izah olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Təcrübə göstərir ki, tərcümə prosesinin tədqiqi müxtəlif elm sahələrinin nailiyyətlərindən bəhrələnmədən mümkün

²⁶ Palmer, Gary B. Toward a theory of cultural linguistics. / Gary B.Palmer. – Austin, TX: University of Texas Press, – 1996. – p.12.

* Psixologiyada bu istiqamət XX əsrin 20-ci illərində Almaniyada yaranıb. Onun yaradıcıları M.Veytqeymer, V.Keler, K.Levin, K.Koffkadır. Bu məktəbin başlıca ideyası ondan ibarət idi ki, psixikanın əsasında bütöv geştaltlar durur. Geştaltpsixoloqlar idrak proseslərinin eksperimental tədqiqinə xüsusi yer ayırırdılar. Geştaltpsixologiya məktəbi şəxsiyyətin keyfiyyətləri və strukturunu eksperimental yolla öyrənmişdir.

²⁷ Лакофф, Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, – Вып. X. – 1981. – с.365.

²⁸ Кибрик, А.Е. Лингвистическая реконструкция когнитивной структуры // Вопросы языкознания, – 2008. № 4, – с.53.

deyil. Tərcüməşünaslığın müasir dövrdə statusunun dəyişməsi onun fənlərarası səciyyə daşması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə təbiətinə görə sinergetik tədqiqat üsulunu əks etdirən koqnitiv yanaşmanın formalaşması linqvistik, psixolinqvistik, linqvokulturoloji, linqvosemiotik faktlardan uğurla istifadə etməklə vahid, müstəqil elmi istiqaməti formalaşıdır bilər.

II fəslin üçüncü yarım fəslə *“Tərcümənin praqmatik, psixolinqvistik və antroposentrik aspektləri”* adlanır.

Tərcümə mətninin məzmunundan asılı olaraq tərcüməçinin seçəcəyi əməliyyat və üsullar fərqli olmalıdır. İnformasiya vasitəsilə praqmatik təsir göstərilməsi məqsədi daşıyan mətnlərin tərcüməsi zamanı orijinala tərcümə mətni arasında praqmatik ekvivalentliyin saxlanması mühüm şərtlərdən biridir. Hər zaman olduğu kimi, bu tipli mətnlərdə də (çox zaman bu tələb elmi üslubda yazılmış mətnlərə aid edilir – Ş.N.) tərcüməçi ilkin reseptor olaraq qəbul etdiyi informasiyanın ən vacib elementlərini seçməli, bundan sonra reseptor rolunu informasiyanı ötürən mənbə rolu ilə əvəzləyərək ekvivalentliyi mümkün qədər saxlamaq şərti ilə ilkin mətnə nəzərdə tutulan hədəfi izləməyə çalışmalıdır. Tərcümənin praqmatik aspektləri praqmatik məna, praqmatik uyğunlaşma, praqmatik münasibət, mətnin praqmatik potensialı kimi anlayışları əhatə edir.

Mətnin praqmatik baxımdan çəkisi həm bütünlükdə mətnə, həm də mətnin müəyyən hissələrində təzahür edə bilər. Bu müəllifin qarşıya qoyduğu məqsəddən və mətnin xüsusiyyətlərindən asılı ola bilər. *“Praqmatik hədəflərin subyektiv olduğunu, bilavasitə danışana məxsus olduğunu”*²⁹ və müəllifin nəzərdə tutduğu hədəfin ünsiyyət prosesinin başlıca səciyyəvi elementlərindən olduğunu nəzərə alsaq, tərcümə prosesində tərcüməçinin bu istiqamətdə daha diqqətli və həssas olmalı olduğu aydın olar. Bu başlıca cəhətdən sonra tərcüməçi mətnin ümumi məzmun və formal-struktur xüsusiyyətlərini diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Tərcümə orijinalın ünvanlandığı “kütlə” üçün nəzərdə tutulmadığından tərcüməçi praqmatik uyğunlaşdırma əməliyyatı aparmalı, mətnin praqmatik və psixoloji baxımdan “qəbul olunması”na şərait yaratmalıdır. Mətnin praqmatik baxımdan

²⁹ Степанов, Ю.С. В поисках прагматики (проблема субъекта) // Прагматика и структура текста: (сб. Статей). – М., – 1983. – с.326.

orijinala uyğunlaşdırılması tərcüməçi qarşısında dayanan və onu müəyyən qərarlar qəbul etmək kimi seçim qarşısında qoyan çətin bir prosesdir. Bu prosesdə bəzən nəinki ixtisarlar, hətta tərcüməçi tərəfindən şərh xarakterli əlavələrin mətnə daxil edilməsi də müşahidə olunur, tərcüməçi orijinal mətnin məzmununun fəal şərhçisi kimi çıxış edir.

XX əsrin sonları dil və insanın qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi³⁰, eləcə də dil və təfəkkürün qarşılıqlı tədqiqi dövrü kimi səciyyəli bilər. Bunun ardınca geniş vüsət alan antropoloji yanaşmaya görə, insan amili önə çıxarılır, dil isə onun mühüm əlaməti kimi, varlığını şərtləndirən amil kimi təqdim olunur. İnsan təfəkkürü dilsiz təsəvvür belə oluna bilməz. Dilin təfəkkürlə bağlılığı məsələlərinin diqqət mərkəzində saxlanması koqnitiv dilçilik və linqvokulturologiya kimi istiqamətlərin inkişafına səbəb olmuşdur. Bu istiqamətləri özündə birləşdirən – həm koqnitiv, həm də mədəni hadisə olan tərcümənin antroposentrik baxımdan araşdırılması ona fərqli prizmadan yanaşmaq imkanı verir.

II fəslin dördüncü yarım fəslisi ***“Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi problemləri”*** adlanır.

Tərcümənin daha mürəkkəb növünü təşkil edən bədii tərcümə tərcüməçidən bədii, şüurlu və yaradıcı yanaşma tələb edir. Leksik, semantik, qrammatik adekvatlıqla yanaşı, bədii tərcümədə estetik funksiyanın çatdırılması – bədii obrazlar sisteminin əks olunması kimi mürəkkəb bir vəzifənin yerinə yetirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bədii tərcümənin xüsusi yanaşma tələb edən cəhətlərindən biri frazeoloji vahidlərin tərcüməsidir. Milli çalara və məcazi mənaya malik olan frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı heç də hər zaman adekvatlığa nail olmaq olmur. Tərcüməçi həm frazeologizmlərlə bağlı nəzəri biliyə, həm də tərcümə etdiyi dilin daşıyıcılarının etnotəfəkkür və mədəni xüsusiyyətlərinə bələd olmalıdır. Əks təqdirdə, tərcümə oxucuda xalqın mədəniyyəti, məişəti və tarixi ilə bağlı yanlış təsəvvürün yaranmasına səbəb ola bilər.

³⁰ Серебренников, Б.А. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. / Отв. ред. Б.А.Серебренников / Б.А.Серебренников, Е.С.Кубрякова, В.И.Постовалова [и др.]. АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, – 1988. – с.113.

Frazeoloji vahidlərin tərcüməsi ilə bağlı problemə Y.Resker, V.Komissarov, L.Barxudarov, S.Florin və başqa tərcüməşünaslar yeri gəldikcə toxunsalar da, bu sahədə açıq qalan məsələlər çoxdur. Frazeologizmlərin tərcümədə verilməsi ilə bağlı əsasən üç fikir mövcuddur: frazeoloji vahidlərin məzmun və konnotativ xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla olduğu kimi, dəqiq tərcümə olunması, frazeologizmlərin tərcümə zamanı semantik ekvivalenti ilə əvəzlənməsi və frazeologizmlərin məzmunu nəzərə alınmaqla adi söz qrupları kimi tərcüməsi – yalnız məzmunun çatdırılması. Sonuncu üsuldən tərcümə olunan dildə frazeoloji vahidin ekvivalenti olmadıqda istifadə olunur. Bu zaman məzmun saxlanılsa da, ekspressivliyi və üslubi çaları çatdırmaq mümkün olmur.

Tərcüməçi üçün bir qayda olaraq atalar sözlərinin, zərbi məsəllərin, idiomatik ifadələrin, frazeologizmlərin və s. tərcüməsi çətinlik törədir. Məlumdur ki, bu ifadələrin böyük əksəriyyəti öz mahiyyətinə görə xalqın məişət və mədəni inkişafının spesifik xüsusiyyətləri ilə sıx əlaqədardır. Orijinalın dilində aydın, anlaşılıqlı, doğma və tamamilə təbii görünən belə söz və ifadələr tərcümə prosesində müvafiq assosiasiyalar doğurmaya da bilər. Bəzən tərcüməçi Azərbaycan dilində müvafiq bir ifadəni tapa bilmir və həmin ifadəni hərfi tərcümə edir. Bu isə əksər hallarda personajların nitqində dərhal yad element təsiri bağışlayır və qeyri-təbii görünür. Deməli, frazeoloji birləşmələr semantikasından, işlənmə yerindən, kontekstdən asılı olaraq müxtəlif şəkildə, müxtəlif prinsiplər əsasında tərcümə oluna bilər. Bu, tərcüməçidən yaradıcı ölçü hissi, həm orijinala, həm də tərcümə dilinə böyük həssaslıq tələb edir. *“Tərcümə prosesində mütərcimin mövqeyi sabit deyildir, müxtəlif realilərin tərcüməsində o həmişə vahid prinsipə əsaslanma bilməz...”*³¹

Üzərində milli əlamət olmayan atalar sözlərini, zərbi məsəlləri isə ekvivalent yolu ilə tərcümə etmək faydalıdır. İngilis dilində “lələyi oxşar quşlar bir yerdə toplaşır” ifadəsini Azərbaycan dilinə “su axar çuxurunu tapar”, yaxud “taylı-tayını tapmasa, günü ah-vayla

³¹ Səmədova, L. M.Y.Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanının Azərbaycan dilinə tərcüməsi tarixindən // “Tərcümə sənəti” toplusu. – Bakı: Elm, – 1990. – s.209.

keçər” kimi tərcümə etmək olar³². Frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı tərcümə edilən dildə həmin birləşmələrin işləndiyi kontekstə daha çox uyğun gələn qarşılığını tapmaq, frazeoloji birləşmənin ayrı-ayrı hissələrini dəyişdirmək, yaxud tərcümə edilən dildə işlənən müvafiq frazeoloji birləşmə ilə əvəz etmək praktikası da tətbiq olunur. İngilis dilinə tərcümə zamanı belə birləşmələrin ifadə etdiyi obrazlılıq və milli kolorit heç də həmişə qorunub saxlanılmır. Bu, şübhəsiz, yenə də Azərbaycan dilində frazeologizmlərin özünəməxsusluğu, sırf milli səciyyə daşması ilə bağlıdır. Ona görə də belə birləşmələrin tərcüməsi zamanı onların yaratdığı mənə çalarını vermək, daha doğrusu, onların ifadə etdiyi mənanı saxlamaq vacibdir.

Qarşılığını tapmaq mümkün olmayan frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı mütərcim əlavə izahatla ya ifadənin özünü verməli, ya da əlaməti olmayan, ümumi səciyyə daşıyan ifadə işlətməlidir. Hər bir xalqın ədəbiyyatında o xalqa məxsus bənzətmələr, müqayisələr, mübaligələr və s. kimi bədii vasitələrdən istifadə olunur. Lakin bir xalqın dilində geniş işlənən bənzətmənin başqa xalqın dilinə olduğu kimi (hərfi) tərcüməsi çox vaxt anlaşılmazlıq yaradır.

II fəslin beşinci yarımfəsli ***“Tərcümədə xüsusi adların verilməsində ənənə və müasir tendensiyalar”*** adlanır.

Bədii mətnin onomastik vahidləri bəzən bədii obrazın təqdim olunmasında, canlandırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, həm də milli kolorit yaratmağa xidmət edir. Bu baxımdan onomastik vahidlər iki təzadlı xüsusiyyəti ilə diqqəti cəlb edir: denotativ mənası etibarilə müxtəlif dillərdə dərk olunması baxımından universal səciyyə daşıyan ad bildirən sözlər konnotativ mənə daşımaqla lüğət tərkibinin milli və etnomədəni layını təşkil edir. Bədii əsərdə insan və ya məkan adı bildirən sözlər obraz elementi olaraq dövr və sosial həyatla bağlı səciyyəvi cəhətləri əks etdirməklə bir sıra “gizli” məqamlara da malik olur: *“Hər hansı xarakterin adı yalnız şəraitlə bağlı əlavə məlumatla malik olmaqla*

³² Rza, Ə. Milli kolorit // Ədəbiyyat və incəsənət. – Bakı, – 1967, 13 may.

anlaşıla bilən bir sıra konnotasiyaya malik olur”³³. Odur ki, tərcümə zamanı onomastik vahidlərlə bağlı məsələ ilk baxışda sadə görünсə də, tərcüməçidən xüsusi diqqət və həssas yanaşma tələb edir.

Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, xüsusi adlar məcazlaşaraq (metaforik və metonimik vasitə kimi işlənərək) mətnin tərcüməsində xüsusi problemlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Bəzi qohum dillərdə ümumi onomastik vahidlərin olmasına baxmayaraq, tərcümə zamanı fonosemantik mənaya xüsusi diqqət yetirmək zəruridir. Belə ki, müxtəlif xalqlarda eyni səslənən adlar fərqli konnotasiyaya malik ola bilər: məsələn, Aleksey (rus d.) – “özünün”, “geniş yayılmış”, “sadə”, (bolqar d.) – “yad”, “rus”³⁴.

Poetik tərcümədə milli koloritin başlıca daşıyıcılarından biri olan xüsusi adların verilməsi prinsipləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir qayda olaraq tərcümədə xüsusi adların verilməsi elə bir ciddi problem yaratmır. Oriqinalda işlənən xüsusi adların transkripsiyası tərcümə edilən dilin əlifbası ilə yazılır. Düşünmək olardı ki, belə konkret məsələdə tərcümənin keyfiyyətinə xələl gətirən təhriflərə yol verilə bilməz. Lakin təcrübə göstərir ki, mütərcimlər heç də həmişə xüsusi adların düzgün verilməsinə nail olmur, beləliklə də, oriqinalın milli ruhuna xələl gətirirlər. Ümumiyyətlə, *“mətnin forma və mənaca təşkilində xüsusi adların rolu hələ kifayət qədər öyrənilməyib. Hələ xüsusi adlara kontekstdən ayrı baxmaq meyli güclüdür”*³⁵. Xüsusi adlara kontekstdən ayrı baxmaq meyli isə tərcümənin keyfiyyətinə təsirsiz qalmır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, xüsusi adlar bir qayda olaraq tərcümə olunan dilin hərfləri ilə ifadə edilir, yəni həmin xüsusi adın transkripsiyası (transliterasiyası) verilir. İlk baxışda adama elə gəlir ki, bu məsələdə ciddi problem meydana çıxa bilməz. Lakin praktik tərcümələrin müqayisəsi sübut edir ki, xüsusi adların transliterasiyanın verilməsində də müəyyən çətinliklər özünü göstərir. Bədi

³³ Гюббенет, И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста. / И.В.Гюббенет. – М.: Изд-во Московского Университета, – 1981. – с.7.

³⁴ Сипко, Й. Этнокультурный базис русско-словацких переводов. / Й.Сипко. – Prešov: Наука, – 1999. – с.35.

³⁵ Ермолович, О.И. Имя собственное в тексте. // Сб. научн. трудов МПНИИЯ им. М.Тореза. – М., – Вып. 278. – с.105.

əsərlərdə şəxs adlarının işlədilməsi də obrazın yaradılmasına xidmət etdiyi üçün tərcümədə bu cəhət nəzərə alınmalıdır. Şəxs adları (antroponimlər) bədii əsərlərin dilində hər şeydən əvvəl nominativ funksiya daşıyır: müəllif personajın adını çəkir ki, onu başqalarından fərqləndirsin. Lakin bədii əsərlərdə şəxs adları estetik təsirə də malik olur. Bəzən şəxs adının estetik funksiyası ön plana keçir: qəhrəmanın adı obrazın açılması üçün bədii vasitə rolunu oynayır, ad xarakteri əks etdirir: əgər söhbət xarici dildə olan əsərdən gedirsə, onda şəxs adı əsərin milli koloritini gücləndirmək rolu da oynaya bilər. Azərbaycan poeziya nümunələrini ingilis dilinə çevirən tərcüməçilər əsasən bu prinsiplərə əməl etməyə çalışmışlar. Təbiidir ki, bu, tərcümə edilən şeirlərdə əks olunan milli koloriti ingilisdilli oxucuya olduğu kimi çatdırmaq niyyətindən irəli gəlmişdir.

Bədii əsərdə daşdığı məcazlıqdan asılı olaraq obrazlılığın ifadə vasitəsinə çevrilən xüsusi adların tərcümədə verilməsi tərcüməçinin xüsusilə diqqət mərkəzində saxlamalı olduğu məqamlardan biridir. Belə ki, bəzən əsərin obrazlar sisteminin “açarı” milli koloritin və obrazlı təfəkkür tərzinin ifadəçisi kimi çıxış edən xüsusi adların verilmə üsullarından birbaşa asılı olur.

Dissertasiyanın III fəslə **“Poetik tərcümədə obrazlar sisteminin ifadə üsulları”** adlanır və dörd yarımfəsildən ibarətdir. Mürəkkəb psixolinqvistik proses olan tərcümə zamanı mənbə mətnində – orijinalda verilənlər tərcüməçinin təfəkkür “süzgəcindən” keçərək həm bütövlükdə məzmunun əhatə olunması baxımından, həm də ayrı-ayrı elementlərin incəlikləri nəzərə alınmaqla tərcümə mətnində əks olunur. Tərcümənin digər növlərindən fərqli olaraq (elmi tərcümə, hüquqi sənədlərin tərcüməsi və s.), bədii tərcümə zamanı məlumatın dəqiq çatdırılmasından əlavə, bir çox fərqli aspektləri və incəlikləri də diqqət mərkəzində saxlamaq zərurəti meydana çıxır. Məhz bu səbəbdən bir çox tərcüməşünaslar bədii tərcümə prosesinə incəsənət, yaradıcılıq prosesi kimi yanaşdığı məqsədəuyğun hesab edirlər.

Birinci yarımfəsil **“Bədii tərcümədə obraz problemi”** adlanır.

İncəsənətin başlıca və mürəkkəb kateqoriyalarından biri olan bədii obraz incəsənəti gerçəkliyi əks etdirən digər istiqamətlərdən – elmi, praqmatik, dini baxışlardan fərqləndirir.

Ədəbi obrazın mühüm üstünlüyünün onun dünyanı zaman hüdudsuzluğunda göstərə bilməsi olduğunu³⁶ yazan R.Əliyevə görə, *“ədəbiyyatda obraz sözlərlə, dil vasitəsi ilə yaradılır. Ona görə obrazın spesifik təbiətinin təhlili dilin mənşəyi və mahiyyəti haqqında nəzəriyyə ilə qırılmaz surətdə bağlıdır”*³⁷.

Tərcümə fəaliyyətinin xüsusi növü olan bədii tərcümə prosesinin bədii əsərin digər dilin vasitələri ilə yenidən canlandırılması olduğunu nəzərə alsaq, bu prosesdə mövcud obyektiv aləm deyil, bu aləm haqqında məlumat, insanların təfəkküründə onun əksi kimi məsələlər əsas obyekt kimi götürülərək qabardılır. Bədii tərcümənin başlıca çətinliyi məzmunun yox, fərdi müəllif üslubunun, estetikasının, dil vahidlərinin zənginliyinin, eləcə də mətnədə olan abuhavanın, əhval-ruhiyyənin, yumorun, xarakterlərin çatdırılmasıdır. Tərcümədə bədii obrazın ifadəsi ilə bağlı aktual məsələlərin müzakirəsi zamanı əsasən diqqət bütövlükdə mətnə deyil, obraz yaradan ayrı-ayrı elementlərə – metafor, frazeologizm, okkasionalizm kimi müxtəlif dil səviyyələrinə aid (üslubiyyət, frazeologiya, semantika) vahidlərə yönəldildiyindən obrazlılıq baxımından mətnin funksionallığını qiymətləndirmək və düzgün təsəvvür yaratmaq çətin olur.

Obrazın daxili strukturunun müəyyən olunması ilə bağlı digər nəzəriyyəyə görə, bütün obrazlar ya elementar, sadə, ya da mürəkkəb müqayisə əsasında yaradılır. Digər universal nəzəriyyəyə görə, daha mürəkkəb obrazlar qarşılaşdırmalar sistemi əsasında qurulur və istənilən obrazlar sisteminin bu model əsasında şərhini vermək mümkündür.

Beləliklə, bədii obraz həyatın mürəkkəb, estetik baxımdan zəngin olan müxtəlif tərəflərini əks etdirən bütöv bir düşüncə sistemidir. Obraz – gerçəkliyin mənə və hisslərin ümumiliyi ilə səciyyələnən dərk olunmasının xüsusi forma və üsuludur. Şübhəsiz, bədii mətnin digərlərindən fərqi onda gerçəkliyin obrazlar sistemi vasitəsilə əks olunmasıdır. İnsanın məntiqi və obrazlı təfəkkür tərzinə malik olması onun həyata məntiqi, elmi baxışı ilə yanaşı, obrazlı şəkildə dərk etməni də mümkün edir və əgər məntiqi-elmi mətnlərdə

³⁶ Əliyev, R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. / R.Əliyev. – Bakı: Mütərcim, – 2008. – s.245.

³⁷ Yenə orada, s. 238.

informasiyanın çatdırılması əsasdırsa, bədii mətndə başlıca məqsəd təsir göstərməkdir. *“Bədii mətnin daxili quruluşunun, elementləri arasındakı sintaqmatik əlaqənin bütünlüyü, tamlığı, eləcə də bədii obrazın təkrarolunmazlığı orijinal və tərcümə mətninin müqayisəli təhlili və şərh zamanı aydın görünür”*³⁸. Bədii mətni tərcümə etmək üçün tərcüməçi əsərin başlıca xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqla yanaşı, mənbə mətnin başlıca məzmununu və orijinalın obrazlar sistemini “mənimsəməli”, onu tərcümə etdiyi dilin mənsub olduğu mədəniyyətə və ədəbiyyata uyğunlaşdırmalıdır.

Bədii tərcümədə obrazlar sisteminin, metaforik transformasiyaların verilməsi, poetik mətnin tərcüməsində linqvo-koqnitiv asimmetriyanın aradan qaldırılması ilə bağlı meydana çıxan problemləri aradan qaldırmaq üçün orijinalın struktur-sistem və mədəniyyət amili ilə şərtlənən xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı, müəllifin və tərcüməçinin konseptual və poetik dünyagörüşü arasında müəyyən yaxınlıq, uyğunluq olmalıdır. Daha adekvat tərcümənin meydana çıxması üçün tərcüməçi müəllifin bütün yaradıcılığı ilə tanış olmalı, yalnız tərcümə etdiyi əsər, “mətn” baxımından yox, müəllifin bütün yaradıcılığı kontekstindən obrazlar sistemində yanaşmalıdır. Tərcümə prosesində tərcümə mətninin bütövlükdə orijinala uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, tərcümədə mənbə mətndəki obrazlar sisteminin adekvatlığının qorunması da diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdən olmalıdır. Bəzən tərcümə zamanı bədii obraz ya qismən, ya da tamamilə fərqli şəkildə təqdim olunur – bunun səbəbi kimi müəllif və tərcüməçinin dillərin müxtəlif olması səbəbindən fərqli poetik konsepsiyaya, poetik sistemə, ədəbi ənənəyə, istedadı malik olmasını göstərmək olar. Lakin obrazların çatdırılmasında tərcüməçi tərəfindən obrazın dərk olunması və şərhində əhəmiyyətli rola malik psixoloji xüsusiyyətlərin də çəkisi danılmazdır.

Tərcüməçi funksional baxımdan adekvat obraz seçməklə yanaşı, mətnin ümumi konseptual proqramını pozmayacaq

³⁸ Близнюк-Бискуп Е.В. К вопросу модификации художественного образа в переводе. // Карповские научные чтения: сб. науч. ст. Вып. 7: в 2 ч. Ч. 2 / редкол.: А.И.Головня (отв. ред. и др.) – Минск: «Белорусский Дом печати», – 2013. – с.7.

variantdan istifadə etməyə çalışmalıdır. Bu isə müəlliflə tərcüməçi arasında linqvokoqnitiv uyğunluğun olmasını tələb edir. Remetaforlaşdırma, yəni tərcüməçinin obrazı öz anladığı şəkildə, obrazın onda doğurduğu təəssürata uyğun verməsi tərcüməçinin sərbəst strategiya seçməsi ilə bağlıdır, bu isə orijinala tərcümə arasında uyğunsuzluğun meydana gəlməsi ilə nəticələnir. Tərcüməçi orijinalın milli xüsusiyyətləri ilə bağlı dil vahidlərinə əhəmiyyət vermir, nəticədə əsərdəki məna təhrif edilir. Bu hal müəlliflə tərcüməçinin fərqli dünyagörüşünə malik olması və ya tərcüməçinin poetik istedadının olmaması ilə bağlı ola bilər. Sözsüz ki, nəticədə obraz oxucu üçün aydın olmur, ümumi konseptual struktur pozulur.

Demetaforlaşdırma – obrazın aradan qaldırılması, ya obrazın tam ixtisarı, ya da neytral, obrazı ifadə etməyən variantın seçimi ilə bağlıdır. Bu tərcümə üsulu qeyri-adekvat hesab olunmalıdır. Belə tərcümə zamanı tam fərqli əsərin meydana çıxma ehtimalı yüksəksir.

Orijinalın obrazlar sisteminin ifadəsində ümumi estetik uyğunlaşmaya yox, ahəngdar, adekvat tərcüməyə nail olmaq üçün funksional analogiya prinsipindən çıxış etmək tələb olunur.

III fəslin ikinci yarım fəslı *“Bədii tərcümənin iki qolu”* adlanır.

Bədii tərcümə nəsr tərcüməsi və poeziya tərcüməsi kimi iki qola ayrılır. Nəsr tərcüməsi ədəbi zərurət və qarşılıqlı ədəbi zənginləşmə vasitəsi kimi qəbul olunur və əsrlərdən bəri yaşamaq hüququnu qoruyub saxlayır. Sanki nəsr tərcüməsi ilə bağlı ciddi fikir ayrılığı yaranmır. Nəsr tərcüməsindən söhbət gedəndə bu janrın ədəbi nümunə kimi sadə olması və onun tərcüməsinin də asan olması barədə fikirlər səslənir. Əgər nəsr əsəri üslubuna görə klassikdirsə, mahiyyətinə görə təsviredicidirsə, məqsədinə görə simvolikdirsə, onun tərcüməsinin də poeziya tərcüməsi qədər çətin olduğunu söyləmək olar. Şübhəsiz, istər nəsr, istərsə də nəzmlə tərcümədə tərcüməçinin sənətkarlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Poeziya tərcüməsinin vacibliyi barədə fikirlər isə bundan qat-qat çoxdur. Bu fikirləri xatırlatmağa isə ehtiyac duymuruq. Çünki poeziya tərcüməsi barədə əsrlərdən bəri fərqli və təzadlı fikirlər səslənsə də, elə həmin əsrlərdən bəri də poetik tərcüməyə maraq azalmır. Əgər bu tərcümə növü olmasaydı, yəqin ki, Şekspirin, Xəyyamın, Puşkinin, Bayronun bəşəri fikirləri dünyanın bütün

xalqlarının ədəbiyyat xəzinəsinə daxil ola bilməz, dünya xalqlarının ədəbiyyatı qarşılıqlı zənginləşmədən məhrum olardı. Doğrudur, poeziya tərcümədə itirir. Lakin ümumilikdə tərcümə vasitəsilə milli ədəbi nümunəyə çevrilən əsərin verdiyi faydanın müqabilində bu “itki” ilə barışmalı oluruq. Həm də çalışmaq lazımdır ki, poeziya tərcüməsində bu itkilər maksimum dərəcədə azaldılsın.

III fəslin üçüncü yarım fəslisi **“Poetik tərcümədə yaradıcı yanaşma amili”** adlanır.

Nəsr tərcüməsindən fərqli olaraq, poeziya tərcüməsi bədii yaradıcılığın daha çətin formasıdır desək, yəqin ki, yanılmazıq. Bu çətinliyi şərtləndirən amillər isə az deyil. Forma müxtəlifliyi, qafiyə sistemi, fikri lakonik ifadə etmək və s. amillər poeziya tərcüməsinin mürəkkəbliyini şərtləndirir. Robert Frosta görə *“şeyir həzzlə başlayır, müdrikliklə sona yetir”*³⁹. Həmin həzzi və müdrikliyi tərcümə olunan dildə olduğu kimi vermək heç də həmişə mümkün olmur.

A.Tvardovski qeyd edir ki, poeziyadan söhbət gedəndə “tərcümə” anlayışı oxucunu “itələyir”, belə təsəvvür yaranır ki, sənin üçün gözəllikləri əlçatmaz olan orijinalın şərti surəti sənə qarşındadır⁴⁰.

Poeziya tərcüməsinin çətinliyi ilə bağlı fikirləri tanınmış tərcümə mütəxəssisi Liza Kətzin aşağıdakı fikirləri ilə ümumiləşdirmək yerinə düşər: *“Tərcümə edilmiş poeziya itirməkdən çox qazanır”*⁴¹.

Görünür, müəllif bu qənaətə gəlməklə tərcümə olunan poeziya nümunəsinin daha çox yayılma və oxunma imkanını nəzərdə tutur və bu fikrində haqlıdır. Praktiki tərcümələr üzərində aparılan tədqiqatlar da sübut edir ki, qafiyə xatirinə şeyirin formasını tamamilə dəyişmək, orijinalda ifadə olunan mənanı isə dolayı yolla vermək tərcümənin səviyyəsini aşağı salır. Tərcümədə orijinalda ifadə olunan ideyanı daha yığcam və səlis ifadə etməklə müəllifin fərdi üslubuna, deyim tərzinə daha da sədaqətli olmaq mümkündür.

³⁹ <http://www.mrbauld.com/frostfig.html>

⁴⁰ Твардовский, А. Статьи и заметки о литературе. / А.Твардовский. – М.: Советский писатель, – 1961. – с.68.

⁴¹ <http://www.poetryinternationalweb.net/pi/graphics/pir.png> Sunday 2 November 2003 Katz, Lisa 2003: In Favor of Difference. Views on Translation.

Dissertasiyanın III fəslinin dördüncü yarımfəslə *“Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tərcüməsində obrazlılığın verilməsi üsulları”* adlanır.

Bədii tərcüməyə dair tanınmış tədqiqatçıların fikirləri tərcümə işinin, xüsusən poeziya tərcüməsinin kifayət qədər çətin və məsuliyyətli məşğuliyyət olduğundan xəbər verir. Amma bədii tərcümə materialı kimi şifahi xalq yaradıcılığı məhsulu nəzərdə tutulursa, məsələ bir qədər də çətinləşir. Belə ki, illərlə hər hansı bir xalqın ruhundan süzülüb gəlmiş, cilalanmış, müəyyən bir qəlibə düşmüş istənilən şifahi xalq yaradıcılığı nümunəsi başqa dilə tərcümədə digər janrlarla müqayisədə daha böyük itkiyə məruz qalır. Bəzi hallarda isə zəngin milli koloritə malik olan folklor nümunəsinin başqa dilə tərcüməsi qeyri-mümkün olur və məqsədəuyğun sayılmır. Ona görə ki, həmin nümunə tərcümə zamanı qazanmaqdan daha çox itkiyə məruz qalır. Bu baxımdan tərcüməyə material seçərkən tərcüməçilər həssas və diqqətli olmalıdırlar. Bayatılar, eləcə də illərin sınağından çıxmış atalar sözləri də qafiyə, ritm baxımından özünəməxsusluğu ilə seçildiyinə görə onların da ingilis dilinə tərcüməsi mütərcimdən xüsusi diqqət tələb edir. Məsələn, Azərbaycan dilindəki “İşləməyən dişləməz” atalar sözünün ingilis dilində “No Pain, no Gain”, “A stitch in time saves nine” - “Vaxtında görülmüş işdən gül iyi gəlir”, “Well-begun is half done”- “Yaxşı başlanğıc işin yarısıdır” kimi qarşılıqlarının olması tərcümə zamanı tərcüməçinin işini asanlaşdırır.

Antuan Berman *“Atalar sözünü olduğu kimi tərcümə etmək lazımdır, ona ekvivalent axtarmaq lazım deyil, qoy alan dil aldığı dilin ifadələri ilə zənginləşsin”* – fikrini müdafiə edir. *“İngilis atalar sözü “All bread is not baked in one oven” Azərbaycanca birbaşa mənası ilə, yəni “çörəyin hamısı bir kürədə bişməyib” kimi tərcümə olunsayaxşıdır, yoxsa “beş barmağın beşi də bir deyil” kimi və ya “hamını bir arşınla ölçmək olmaz” kimi?”*⁴²

Bu da danılmaz faktıdır ki, ingilis dilində bu qəbildən olan atalar sözlərinin heç də həmişə qarşılığını tapmaq mümkün olmur. Bəzi hallarda Azərbaycan dilində orijinalın mənasına uyğun atalar

⁴² Abasquliyev, T. İngilis atalar sözləri və onların Azərbaycanca, rusca qarşılıqları. / T.Abasquliyev. – Bakı: Elm, – 1981. – s.29.

sözü olmadıqda tərcüməçinin dilimizdə orijinaldakına mənaca yaxın olan atalar sözünü işlətməsi məqbul hal hesab olunur.

Dissertasiyanın IV fəslı **“Tərcümənin tətbiqi problemləri: modelləşdirmə və eksperiment”** adlanır.

Müxtəlif elmi istiqamətlərdə insan fəaliyyətinin fərqli sahələrini əhatə etməklə tətbiqi aspekt ümumi bir problemin – cəmiyyətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən informasiyanın işlənməsinə xidmət edir. Dilin müxtəlif aspektlərini əks etdirərək geniş tətbiqi sahəsinə malik olan yazı (qrafika), əcnəbi dil öyrənmə metodikası, leksikoqrafiya daha qədim, orfoqrafiya, transliterasiya, terminologiyanın işlənməsi isə nisbətən yeni, lakin kifayət qədər nailiyyətlərə malik tətbiqi sahələrdəndir.

Bir elm sahəsi olaraq nəzəri və deskriptiv istiqamətlərə malik olan ümumi tərcüməşünaslıqla yanaşı, müasir dövrdə yeni və böyük tətbiqi əhəmiyyəti olan digər sahə - tətbiqi tərcüməşünaslıq da inkişaf etməkdədir. Tərcüməçi mütəxəssislərin hazırlanmasının aktual problemlərini də araşdıran tətbiqi tərcüməşünaslığın əhatə dairəsinə daxil olan sahələrdən korpus dilçiliyinin bir istiqaməti olan korpus tərcüməsini də göstərmək olar. Tərcümə ilə bağlı korpus texnologiyalarının inkişafı maşın tərcüməsinin və mətnin avtomatik emalı mexanizminin işlənilib hazırlanması ilə əlaqədardır.

Tətbiqi tərcüməşünaslıq tərcümə didaktikası, tərcümə leksikoqrafiyası, tərcümə siyasəti və tərcümə tənqidi kimi sahələri əhatə edir. Tərcümə didaktikası tərcümə üzrə mütəxəssislərin hazırlanması metodologiyasını əks etdirməklə yanaşı, tərcümənin proses olaraq didaktik məsələlərini də diqqət mərkəzində saxlayır. Pedaqogikanın əsas bölmələrindən olan didaktikanın “... təlim prosesinin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün normativ tələblər işləyib hazırladığını” nəzərə alsaq, tərcümə prosesinin modelləşdirilməsi, strategiyanın müəyyənləşdirilməsi və tərcümə norması ilə bağlı məsələlər tətbiqi tərcüməşünaslığın tədqiqat dairəsinə aid edilə bilər.

Tərcümə prosesinin əvvəlcədən planlaşdırılması gözlənilən nəticənin əldə olunması üçün vacib şərtlərdəndir. Bu, tərcümənin etik məsələlərinin diqqət mərkəzində saxlanması ilə yanaşı, onun

modelləşdirilməsi, düzgün üsul və metodların seçimi üçün də əhəmiyyətlidir.

Dissertasiyanın IV fəslinin birinci yarım fəslisi *“Tərcümə prosesinin modelləşdirilməsi”* adlanır.

Müasir lingvistik tərcümə nəzəriyyəsinin qarşısında dayanan başlıca vəzifələrdən biri də tərcümə prosesinin, yəni tərcüməçinin orijinal mətni təhlil etməyə başladığı andan nəticədə tərcümənin meydana çıxmasına qədər həyata keçirdiyi əməliyyatları təsvir etməkdən ibarətdir. Bu prosesin təsvirini vermək, təbii ki, çətindir. Bir çox əməliyyatlar tərcüməçinin şüurunda baş verdiyindən onları tam olaraq müşahidə etmək qeyri-mümkündür. Odur ki prosesin tam təsvirini vermək məqsədilə son dövrlərdə tərcüməçinin hər bir addımını, fikrini qeydə almaqla həyata keçirilən eksperimentlərin aparılması istənilən nəticəni əldə etməyə imkan verə bilər.

Tərcümə prosesini orijinala bağlı əməliyyat və tərcümə mətni üzərində iş olmaqla iki başlıca mərhələyə ayırmaq olar. Bu prosesin ən mühüm hissəsi tərcüməçinin təfəkküründə baş verən “gözlə görülməyən”, müşahidə olunmayan əməliyyatlardan ibarətdir. R.Minyar-Beloruçevin “mücərrəd”, “duyğu orqanları ilə dərk olunması mümkün olmayan” adlandırdığı bu mərhələni⁴³ tədqiq etmək üçün introspeksiya metodundan, “səsli düşünmə” üsulundan və tərcümənin nəzəri modellərinin qurulması metodundan (modelləşdirmə) istifadə olunur. Sözsüz ki, prosesin özünün müşahidə olunmadığını və tərcüməçi amilinin tərcümədə özünü fərdi keyfiyyətlərlə bürüzə verdiyini nəzərə alsaq, model şərti səciyyə daşıyır. Modelləşdirmənin əsas vəzifəsi tərcümə prosesinin ümumi təsvirini vermək və tərcüməçinin orijinaldan tərcüməyə doğru həyata keçirdiyi əməliyyatların ardıcılığını göstərməkdən ibarətdir.

Müasir tərcüməşünaslıqda tərcümə prosesinin modelləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. *“Tərcümə prosesi dilçiliyin “ayıq” nəzarəti altında olmalıdır”*⁴⁴ tezisində əsaslanan

⁴³ Миньяр-Белоручев, Р.К. Теория и методы перевода./ Р.К.Миньяр-Белоручев. – М.: Московский Лицей, – 1996. – с.152.

⁴⁴ Яковсон, Р.О. О лингвистических аспектах перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, – 1978. – с.17.

lingvistik model müasir dövrdə də aparıcı mövqeyə malikdir. Tərcümə konsepsiyasında lingvistik metodların rolu ilə bağlı mübahisələr əsasında inkişaf edən bu model mənbə dildə olan mətnin qanunauyğun əvəzlənmə, transformasiya əsasında tərcümə olunan dildə mətnlə əvəzlənməsini nəzərdə tutur.

Bütün üstün cəhətlərinə baxmayaraq, tərcümə prosesinə müasir yanaşma baxımından lingvistik model bu prosesdə subyektin – tərcüməçinin rolunu nəzərə almamaqla xüsusi nitq aktı olan tərcümədə psixoloji və koqnitiv amillərin diqqətdən kənar qalmasına şərait yaradır. Elmdə ontoloji təsəvvürlərin genişlənməsi, dilçilikdə antroposentrik və koqnitiv aspektlərin inkişafı tərcüməşünaslıqda yeni modelin – psixolingvistik modelin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Bu modelə görə, tərcümə həm dil və mədəniyyət, həm də təfəkkür və psixi amillərin əks olunduğu nitq və təfəkkür prosesi kimi təqdim olunur. Tərcüməçinin bu prosesdə rolunu əks etdirməklə yanaşı, tərcümə prosesində interpretativ yanaşmanı da məqbul hesab edən bu model dildə əks olunan bir sıra etnomədəni kateqoriyaların tərcümə üsullarını və tərcümə strategiyasını müəyyən etmək imkanı da yaradır.

Tərcüməşünaslıqda qeyd olunan modellərlə yanaşı, qanunauyğun qarşılıqlar, situativ-denotativ, transformativ və semantik model də geniş yayılmışdır.

Dissertasiyanın IV fəslinin ikinci yarımfəslə **“Poeziya tərcüməsində müştərək işin əhəmiyyəti”** adlanır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra başqa sahələrdə olduğu kimi mədəniyyət və ədəbiyyat arealında da böyük uğurlar əldə edilmiş, o cümlədən tərcümə işinə göstərilən hərtərəfli dövlət

qayğısı nəticəsində peşəkar tərcüməçilərin yetişdirilməsinə diqqət artırılmışdır. Nəticədə Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümələrin sayı ilbəl artmış, tərcümələrin keyfiyyəti xeyli yüksəlmişdir. Azərbaycan poeziyasından ingilis dilinə edilmiş tərcümələr üzərində təhlillər aparmaqla, eləcə də praktik tərcümə təcrübəmizə əsaslanaraq tərcümələrin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müəyyən təkliflər verməyə – yeni, fərqli model qurmağa cəhd göstərəcəyik.

Fikrimizcə, tərcümənin keyfiyyətinə təminat verən etibarlı üsullardan biri orijinal dilin daşıyıcısı olan tərcüməçi ilə hədəf dilin mütəxəssislərinin müştərək fəaliyyəti ola bilər. Bu qənaətə gəlməyimizdə müxtəlif illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının iki nüfuzlu universitetində poeziya tərcüməsi ilə əlaqədar apardığımız tədqiqatlar mühüm rol oynamışdır.

Poeziya tərcüməsi bəşər övladına xas olan insani duyğuların, hisslərin oyatdığı poetik düşüncə məhsulunu müxtəlifdilli xalqlar arasında yaymağa xidmət edir. Bəşəriyyətin bir-birinin mədəniyyətindən, ədəbiyyatından bəhrələnməsi isə insanları bir-birinə yaxınlaşdırır, insanlar arasında anlaşmaya yardımçı olur. Poeziya tərcüməsini bəşəri fəaliyyətin bir hissəsi hesab etmək olar. Bu sahədəki labüd nöqsanların aradan qaldırılması üçün isə poeziya nümunələrinin tərcüməsi zamanı mənbə və hədəf dilin tərcümə mütəxəssisləri əməkdaşlıq etməlidirlər. Belə halda forma baxımından müəyyən itkilərə məruz qalan tərcümə əsərinin ərsəyə gəlməsində bağışlanılmaz səhvə yol verilməyəcəyini düşünürük. Tərcümənin, xüsusilə də poeziya tərcüməsinin uğurlu alınmasında isə onun birbaşa, yaxud vasitəçi dildən tərcümə edilməsi amili mühüm rol oynayır.

Dissertasiyanın IV fəslinin üçüncü yarım fəslə ***“Tərcümə strategiyası və poeziya tərcüməsində vasitəçi dil amili”*** adlanır.

Koqnitiv və informasiya strukturlarının mübadiləsi şəklində təzahür edən tərcümə prosesində tərcüməçinin uyğun strategiya seçimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. V.Qusyevin qənaətinə görə, fəaliyyət strategiyası tərcümə prosesində tərcüməçinin öz fəaliyyətini

tənzimləmə üsuludur ⁴⁵. Tərcüməçinin strategiya seçimi, onun prosesdə fəal iştirakını, əvvəlcədən proqnozlaşdırdığı nəticəyə doğru mərhələli şəkildə addımladığını əks etdirir. Tərcümə vasitəsilə orijinalda verilənlərin tam olaraq çatdırılması imkan xaricində olduğundan tərcüməçi prosesə başlamadan daha vacib hesab etdiyi əlamətləri qruplaşdıraraq sıralayır, məqsədindən asılı olaraq “plan tərtib edir” ki, bu da tərcümə strategiyası adlanır.

Tərcüməşünaslıqda ayrıca model kimi təqdim olunmasa da, vasitəçi dildən tərcümə dünya təcrübəsində kifayət qədər yayılmış metodlardan hesab oluna bilər. Zəif və qüsurlu cəhətlərinin olmasına baxmayaraq, mədəni əlaqələrin genişlənməsində bu modelin də xüsusi əhəmiyyəti olduğunu söyləmək olar.

Dissertasiyanın IV fəslinin dördüncü yarım fəslində ***“Eksperimental tədqiqat: tərcümə norması və bədii tərcümədə adekvatlıq səviyyəsinin müəyyənlişdirilməsi”*** adlanır.

Müasir dövrdə tərcüməşünaslığın maraq dairəsində olan məsələlər daha çox onun kommunikasiya aktı baxımından araşdırılması ilə bağlıdır. Koqnitivistika, psixolinqvistika, semiotika və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin nailiyyətlərindən istifadə edərək integrativ yanaşma əsasında tədqiq olunan tərcümə prosesində “vasitəçi” rolu oynayan tərcüməçi bu işə yaradıcı yanaşaraq həm dil elementlərini, həm də psixoloji-mədəni amilləri diqqət mərkəzində saxlamalı olur. Tərcümə prosesinin bəzi məqamlarını müşahidə etmək mümkün olmasa da, onun nəticələrini təhlil etməklə proses haqqında fərziyyə yürütmək, tərcümə prosesinin psixoloji məqamlarını müəyyən etmək və tərcüməçinin həyata keçirdiyi əqli əməliyyatları “izləmək” olar. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, tərcümə – müxtəlif mərhələlərdən ibarət mürəkkəb prosesdir. Tərcümə subyektinin fəal seçimi, psixoloji və koqnitiv əməliyyatlarla müşayiət olunan bu prosesdə tərcüməçinin seçdiyi fəaliyyət üsulu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Tərcüməçinin seçdiyi metoddan asılı olmayaraq, əsərə vahid bir sistem kimi yanaşması tərcümənin uğurlu alınmasını şərtləndirən amillərdəndir. Tərcümə qarşısında qoyulan

⁴⁵ Гусев, В.В. Эмпатическая модель в формировании стратегии перевода // Перевод как когнитивная деятельность. – М.: Гр. МГЛУ, – Вып. 480. – 2003. – с.28.

tələblərdən əlavə, nitq aktı olaraq tərcümə xüsusi qaydalar sistemində – tərcümə normasına uyğunlaşmalıdır. Əslində, qeyd olunan normalar tərcümə prosesinin modelləşdirilməsi məsələsini xatırladır (Bu barədə bir az əvvəldə geniş söhbət açılır – Ş.N.). Bu normalardan daha vacib olanını (praqmatik norma) ilkin mərhələ kimi götürsək, tərcümə prosesində tərcüməçinin qəbul etdiyi qərarları təxminən aşağıdakı kimi modelləşdirə bilərik:

Tərcümənin keyfiyyətinin müəyyən olunması tərcümə prosesinə hərtərəfli yanaşma tələb etməklə mürəkkəb bir əməliyyatı əks etdirir. Bizi, konkret olaraq, bədii tərcümədə adekvatlığın səviyyəsi maraqlandırdığından eyni mətnin müxtəlif tərcümə normalarına üstünlük verilməklə həyata keçirilən tərcüməsində nəticənin seçilən metoddan asılılığını, daha dəqiq desək, hansı normaya üstünlük verdikdə mənbə mətnlə tərcümə mətni arasında adekvatlığın daha yüksək səviyyədə olduğunu müəyyənləşdirməyi qarşımıza məqsəd qoyduq.

Ekspərimenti həyata keçirmək üçün müxtəlif metodların tətbiqi həyata keçirilmişdir:

- Sərbəst assosiativ ekspəriment metodu;
- İntrospeksiya metodu;
- Müqayisə-tutuşdurma metodu;
- Kompleks təhlil metodu.

Ekspəriment aparmaq üçün material kimi İ.Şıxlının “Dəli Kür” əsərindən bir parça seçilmişdir (113 söz). Bu mətn (mənbə mətn) ilkin – tərcümə mərhələsində müxtəlif tərcümə norması üstün tutulmaqla (praqmatik norma, janr-üslub norması, nitq norması və tərcümənin ekvivalentliyi norması) dörd fərqli mətn şəklində ingilis

dilinə tərcümə olunmuşdur (mətn müxtəlif şəxslər tərəfindən tərcümə olunmuşdur).

Ekspərimentdə informant kimi müxtəlif yaş qrupuna və fərqli iş təcrübəsinə malik beş nəfər peşəkar tərcüməçi iştirak etmişdir. Informantlar hər biri dörd tərcümə formasının mənbə mətnə münasibətdə adekvatlıq dərəcəsini qiymətləndirmişlər.

Son mərhələdə nəticələr statistik hesablama üsulu ilə təhlil olunmuş, nəticələr qruplaşdırılmış və ümumiləşdirmə aparılmışdır.

Nəticəyə görə, bədii məndə adekvatlığın səviyyəsi praqmatik normanın üstün tutulduğu variantda daha yüksək, semantik ekvivalentlik normasına köklənərək həyata keçirilmiş tərcümədə isə digərləri ilə müqayisədə aşağıdır.

Bədii tərcümə sahəsində aparılan nəzəri araşdırmalar və praktik tərcümə istiqamətində əldə olunan nailiyyətlər xüsusi sosial əhəmiyyət daşıyan bu sahənin ənənəvi təcrübədən fərqli və daha dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğunu söyləməyə əsas verir.

Poetik tərcümədə obrazlar sisteminin verilməsi üsulları (Azərbaycan və ingilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsində adekvatlığın saxlanması) adlı araşdırmanın yekunu olaraq aşağıdakı *Nəticələr* əldə edilmişdir:

1. Bədii yaradıcılıq forması olan bədii tərcümə mədəniyyətlərin və ədəbiyyatların qarşılıqlı zənginləşməsinin ən mühüm vasitələrindəndir və bu prosesdə adekvatlığın qorunması başlıca şərtlərdəndir.

2. Qafiyə xatirinə şeirin formasını tamamilə dəyişmək, orijinalda ifadə olunan mənanı isə dolayı yolla vermək tərcümənin səviyyəsini aşağı saldığı üçün qafiyəni tərcümədə yalnız mümkün hallarda saxlamaq, formada isə mənanı tam saxlamaq üçün bir qədər dəyişiklik etmək olar. Forma müəyyən mənada milli koloritin ifadəçisi kimi əhəmiyyəti olsa da, tərcümənin kamilliyi orijinal üçün spesifik olan forma və məzmun uyğunluğunu qorumaqdan ibarətdir. Deməli, forma və məzmunun bir-birini tamamlamasının tərcümədə rolu böyükdür. Hər xalqın poeziyası poetik qanunların müxtəlifliyində, vəzn və qafiyə quruluşunda və s. əks olunduğuna görə, əsrlər boyu müəyyən bir qəlibə düşən forma ənənələrini tərcümədə orijinalda olduğu kimi tam qoruyub saxlamaq mümkün

olmadığından hədəf dilin imkanları daxilində forma və məzmunun vəhdətini əsas götürmək lazımdır.

3. Dillə təfəkkürün bağlılığı kimi istiqamətləri özündə birləşdirən – həm koqnitiv, həm də mədəni və psixoloji hadisə olan tərcümənin antroposentrik baxımdan araşdırılması ona fərqli və hərtərəfli yanaşmaq imkanı yaradır.

4. Zərbi-məsəllərin, atalar sözlərinin bəziləri sırf milli xüsusiyyət daşıyır, məxsus olduğu xalqın yaşadığı yerlə (çay, dağ, dəniz və s. adları ilə), tarixi şəxsiyyətlərin adı ilə, həmin xalqın əqidəsi ilə bağlı olur.

5. Frazeologizmlərin tərcüməsi zamanı tərcümə edilən dildə həmin birləşmələrin işləndiyi kontekstə daha çox uyğun gələn qarşılığını tapmaq, frazeoloji birləşmənin ayrı-ayrı hissələrini dəyişdirmək, yaxud tərcümə edilən dildə işlənən müvafiq frazeoloji birləşmə ilə əvəz etmək praktikası da tətbiq olunur. İngilis dilinə tərcümə zamanı belə birləşmələrin ifadə etdiyi obrazlılıq və milli kolorit heç də həmişə qorunub saxlanılmır. Bu, şübhəsiz, yenə də Azərbaycan dilində frazeologizmlərin özünəməxsusluğu, sırf milli səciyyə daşması ilə bağlıdır. Ona görə də belə birləşmələrin tərcüməsi zamanı onların yaratdığı mənə çalarını vermək, daha doğrusu, onların ifadə etdiyi mənəni saxlamaq vacibdir. Bu sahədə hərfi tərcümə qətiyyənlə məqbul sayıla bilməz. Tərcüməçi orijinalda işlənən frazeoloji vahidin yaratdığı mənə çalarını, yığcamlığı tərcümə olunan dilin müvafiq frazeoloji vahidləri ilə əvəz etməlidir. Qarşılığını tapmaq mümkün olmayan frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı tərcüməçi əlavə izahatla ya ifadənin özünü verməli, ya da ümumi səciyyə daşıyan ifadə işlətməlidir.

6. Azərbaycan poeziyasında işlədilən ibarə və bənzətmələrin tərcümə zamanı müəyyən çətinlik yaratmaması üçün tərcüməçilər Azərbaycan poeziyasına məxsus milli koloritə, üslubi xüsusiyyətlərə dərinləndən bələd olmalı, Azərbaycan və ingilis dilindəki obrazlar sistemi arasında olan ciddi fərqləri və ənənəvi müqayisələri nəzərə almalıdır.

7. Başqa dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də müəyyən spesifik əşya, anlayış bildirən, lakin başqa xalqların dilində olmayan, beləliklə, tərcüməsi demək olar ki, qeyri-mümkün olan və tərcümə

nəzəriyyəsində reali adlanan sözlər vardır ki, onların saxlanması da bədii tərcümədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdəndir. Bu, tərcümədə orijinalın milli koloritinin qorunub saxlanması baxımından olduqca vacibdir.

Realilərin tərcüməsi üçün aşağıdakı variantlar təklif edilir:

–Transliterasiya yolu ilə tərcümə. Bu zaman orijinalda işlənən reali tərcümə edilən dilin hərfləri ilə verilir.

–Realini əvəz edən yeni söz, yaxud söz birləşməsi yaratmaq yolu ilə tərcümə.

–Tərcümə edilən dildən orijinaldakı realiyə mənaca yaxın olan sözdən istifadə yolu ilə tərcümə. Bu zaman realini izah edən, onun mənasını uyğun şəkildə çatdıran söz və ya ifadə verilir.

8. Ayrı-ayrı bədii vasitələrin, bənzətmə və müqayisələrin hərfi tərcüməsi məna təhrifinə gətirib çıxarır. Ona görə də Azərbaycan poeziyasını ingilis dilinə çevirən tərcüməçilərin bu dilin yaratdığı məna çalarlarını mənimsəməsi vacibdir. Bu və ya digər müqayisənin, yaxud mübaligənin (eləcə də digər bədii vasitələrin) hansı məqsədə xidmət etdiyini, hansı məna çaları yaratdığını dərk etmədən orijinalın məna tutumunu çatdırmaq mümkün deyil.

9. Bədii əsərlərdə şəxs adlarının işlədilməsi də obrazın yaradılmasına xidmət etdiyi üçün tərcümədə bu cəhət nəzərə alınmalıdır. Tərcüməçi xüsusi adlara kontekstdən ayrı baxmağın tərcümənin keyfiyyətinə mənfi təsir etdiyini nəzərdən qaçırmamalıdır.

10. Azərbaycan və ingilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsi prosesində adekvatlığın qorunmasına maneə yaradan səciyyəvi xüsusiyyətlər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Əgər Azərbaycan poeziyasında əsas diqqət qafiyə quruluşuna verilsə, ingilis poeziyasında çox vaxt qafiyə xüsusi əhəmiyyət kəsb etmir. Ona görə də tərcümədə əsas diqqət formaya deyil, məna və məzmunun çatdırılmasına yönəldilməlidir.

11. Bəzən bir xalqın nümayəndələrinin bu və ya digər məsələyə münasibəti başqa bir xalqın dilinə tərcümədə tamamilə başqa fikir, mənfi emosiya və çalar yaradır. Bu səbəbdən tərcümədə mədəniyyət amilinin nəzərə alınması çox vacibdir.

12. Azərbaycan və ingilis poeziyasının qarşılıqlı tərcüməsi tarixində vasitəçi dildən istifadə etmək zərurəti tarixən mövcud olsa da, bu tərcümənin keyfiyyətinə təsirsiz qalmadığından şeirin ruhunun çatdırılması, bu məsələdə adekvatlıq problemi də poeziya tərcüməsində müəyyən çətinliklər yaradır. Bütün bu çətinliklərin aradan qaldırılmasında tərcümə üzərində, mümkün olduqca, iki dilin daşıyıcılarının birgə işləməsi olduqca faydalı ola bilər.

13. Dilin daxili qanunauyğunluqlarını, dil və təfəkkür prosesini, linqvopsixoloji məqamları əks etdirməklə tərcümə prosesinin fərqli istiqamətlərini əks etdirən tərcümə modelləri – tərcümə prosesinin modelləşdirilməsi tərcüməçinin işini planlı şəkildə qurması və nəticədə tərcümənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün əhəmiyyətə malik olduğundan bu prosesin öyrənilməsi və yeni modellərin işlənilib hazırlanmasında istifadəsi faydalı ola bilər. Müxtəlif illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının iki nüfuzlu universitetində poeziya tərcüməsi ilə əlaqədar apardığımız tədqiqatlarla bağlı təcrübəmizdən çıxış edərək deyə bilərik ki, tərcümənin müştərək fəaliyyət modeli kimi təqdim etdiyimiz metod tərcümədə adekvatlığın təmin olunması üçün ən münasib metodlardan biri hesab oluna bilər.

14. Tərcümə qarşısında qoyulan tələblərdən əlavə, nitq aktı olaraq tərcümə xüsusi qaydalar sisteminə – tərcümə normasına uyğunlaşdırılmalıdır. Müxtəlif normalara üstünlük verilməsi tərcümənin nəticəsinə əsaslı şəkildə təsir göstərdiyindən obrazlar sisteminin ifadəsində adekvatlığın qorunma səviyyəsini müəyyən etmək məqsədilə həyata keçirdiyimiz eksperimentin nəticələrinə görə, bu göstərici pragmatik normanın üstün tutulduğu variantda daha yüksək, semantik ekvivalentlik normasına köklənərək həyata keçirilmiş tərcümədə isə digərləri ilə müqayisədə aşağıdır.

15. Bədii obraz müəllifin dünyagörüşü və hadisələrə baxış bucağından doğan məcazlaşma modellərinə əsaslandığından orijinalın obrazlar sistemində adekvat və onunla həmahəng tərcümənin meydana çıxması üçün müəlliflə tərcüməçinin dünyanın dərkilə bağlı təsəvvürləri və poetik baxışları uyğun olmalıdır.

Dissertasiyanın əsas müddələri müəllifin aşağıdakı kitab və məqalələrində əks olunmuşdur:

1. Kitabı-Dədə Qorqudun ingilis dilinə tərcüməsi barədə bir neçə söz // – Bakı: ADU, Elmi xəbərlər, – 2002. №5, – s.161-163;
2. Xüsusi adlar milli kolorit daşıyıcısı kimi. Monoqrafiya. / – Bakı: Çinar Çap, – 2004. – 78 s.
3. Specific Features of Translation of Azerbaijani Poetry into English // “Tərcümə və transmilli proseslər” beynəlxalq konfransının materialları. – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, – 14-15 aprel, 2005, – s.190-191;
4. Uilyam Tekkerey və ingilis ədəbiyyatının Viktoriya dövrü // – Bakı: AMEA Folklor İnstitutu, Elmi axtarışlar, – 2006. XVIII bur., – s. 103-106;
5. Cek Londonun dünyagörüşündə təkamül prosesi // – Bakı: AMEA Folklor İnstitutu, Elmi axtarışlar, – 2006. XX bur., – s. 7-10;
6. Adi və qeyri-adi Amerika. / – Bakı: Çinar-Çap, – 2006. – 171 s.
7. Poeziya tərcüməsi: kəsişən nöqtələr, ayrılan fikirlər // “Dilçiliyin və dillərin tədrisinin aktual problemləri” beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: ADU, – 9-10 noyabr, – 2007, – s. 299-302;
8. Bədii tərcümə xüsusi tərcümə növü kimi // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Müasir dilçiliyin problemləri (Dil əlaqələri). Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, Ali məktəblərarası məqalələr məcmuəsi. – 22-23 noyabr, – 2007. – s. 213-215;
9. “Hamletin monoloqu” Azərbaycan tərcümələrində // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri, Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2007. № 7, – s.136-141;
10. Bədii tərcümə tarixinə bir nəzər // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər, – 2007. № 3, – s. 366-373;
11. Bayatıların ingilis dilinə tərcümə özəlliyi // – Bakı: ADU-nun Elmi xəbərləri, – 2007. № 7, – s.174-178;

12. Qəzəl janrının ingilis dilinə tərcüməsi barədə bir neçə söz // – Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2008. № 2, – s.464-472;
13. Şeir tərcüməsində məzmun formaya, yoxsa forma məzmununa xidmət etməlidir? // – Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2008. № 6, – s. 239-246;
14. Tərcüməçi məsuliyyəti və tərcümə seçimi // – Bakı: ADU-nun Elmi Xəbərləri, – 2008. № 1, – s. 202-205;
15. Azərbaycan dilinin xəzinəsi (Azərbaycan dilindən rus, ingilis, fransız, alman, ərəb, fars dillərinə və əksinə edilən tərcümə əsərlərinin biblioqrafik məlumat bazası). / www.translit.az
16. “Azərbaycan dilinin xəzinəsi” dünyaya açıqdır // – Bakı: AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2008. № 3, – s. 145-151;
17. B.Vahabzadə və U.Bleyk yaradıcılığında fəlsəfi problemlərin qoyuluşu // – Bakı: ADU-nun Elmi Xəbərləri, – 2009. № 2, – s. 219-226;
18. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası ingilis dilində // – Bakı: ADU, “Dil və Ədəbiyyat”, – 2009. № 2(10), – s. 161-176;
19. Bədii tərcümə: Nəzəriyyə və Praktika. Monoqrafiya. / – Bakı: Çinar Çap, – 2009. – 220 s.
20. “Bədii tərcümə” kursu üzrə proqram. / – Bakı: Mütərcim, – 2010. – 24 s
21. Lyrical Motives in Natavan’s Poetry // Journal of Azerbaijani Studies, – 2010. Vol. 13, No 2, – p. 81-93;
22. Yaradıcı yazı üzrə kurikulum. www.translit.az, 2010;
23. Poeziya tərcüməsinin bəzi məsələləri. Dərs vəsaiti. / – Bakı: Azərənşr, – 2011. – 207 s.
24. Trading Culture: Practical Background for Azerbaijani-English Poetry Translation // Journal of Azerbaijani Studies, 2011. Vol. 14, No 1, URL: <http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/1310/1/04TradingCultureready.pdf>
25. Bədii tərcümənin problemləri: Magistr hazırlığı üçün proqram. / – Bakı: Azərbaycan Turizm İnstitutu, – 2012. – 12 s.

26. “Buta” qadın ədəbiyyatı antologiyası. / – Bakı: Bəxtiyar-4 mətbəəsi, – 2012. – 173 s. URL: <http://sonmazmashal.com/fealiyyet/BUTA-II.pdf>
27. Azərbaycan və ingilis dillərinə poetik tərcümə: Şeyrin ruhu və adekvatlıq // – Bakı: ADU-nun Elmi xəbərləri, – 2013. № 4, – s. 185-191;
28. Kitabi-Dədə Qorqudun ingilis dilinə tərcüməsi tarixindən // – Bakı: ADU, Dil və Ədəbiyyat, – 2013. № 4, – s. 184-187;
29. The Role of Civil Society Organizations in the Development of Intercultural Dialogue // “XXI əsr Mədəni paradigması multimədəni aspektdə” Respublika Elmi-Praktik konfransının materialları. – Bakı: ADU, – 25-26 noyabr, – 2014, – s.52-54;
30. Poetry at the Age of Internet // IX международная научно-практическая конференция. Религия, религиозность, философия и гуманитаристика в современном информационном пространстве: национальный и интернациональный аспекты. Сборник научных трудов. – Рубежное-Харков-Киев, – 2014, – p. 47-51;
31. Azərbaycan qadın şairlərinin poeziya antologiyası. Dərs vəsaiti. / – Bakı: Bəxtiyar-4 mətbəəsi, – 2015. – 267 s.
32. The Genre of Gazal in English Translation // II Международная научно-практическая конференция «Человек виртуальный: новые горизонты». – Украина – Сербия – Азербайджан – Польша, – 2015. – p. 94-98;
33. Does Poetry Lose, or Gain in Translation? // English Language and Literature Studies, Canadian Center of Science and Education, – September 3, – 2015. Vol. 5. – p. 107-113;
34. Language, Culture and Translation // “Dil və mədəniyyət” Respublika elmi-praktiki konfransının materialları. – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, – 8-9 oktyabr, – 2015, – s.332-334;
35. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ingilis dilində // “Müqayisəli ədəbiyyat və mədəniyyət: Ədəbiyyatın və mədəniyyətin başlanğıc meyarları” mövzusunda beynəlxalq konfrans. – Bakı: Baku Slavic University and Azerbaijan Comparative Literature Association, – 2015. – s. 80-81;

36. Müasir Azərbaycan qadın ədəbiyyatı ingilis dilində. Buta. Əyani vəsait. / – Bakı: Azər nəşr, – 2016. – 216 s.;
37. The Role of Cultural Factor in Literary Translation // Scientific Journal VIRTUS, – February, – 2016. Vol. 5, – p. 59-63;
38. Maintenance of Meaning and Form in Poetry Translation // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna, Austria, – February – 2016. – p. 11-15;
39. Five Younger Women Poets from Azerbaijan Introduction by Alison Mandaville and Shahla Naghiyeva // World Literature Today, – March-April, – 2016. – p. 22-31;
40. Tərcümənin koqnitiv və praqmatik aspektləri. // – Bakı: Elm və təhsil, AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Dilçilik İnstitutunun əsərləri, – 2016. №1, – s.163-168;
41. Tərcümənin linqvokulturoloji aspektləri. // – Bakı: ADU-nun Elmi xəbərləri, – 2016. № 4, – s. 204-209;
42. Tərcümənin antroposentrik və psixolinqvistik istiqamətləri. // – Bakı: ADU, Dil və Ədəbiyyat, – 2016. №4, – s.27-31;
43. Bədii tərcümə və linqvistikanın bəzi məsələləri. // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri respublika elmi-praktik konfransı, – Bakı: ADU, – 5-6 may, – 2016, – s. 422-423;
44. Tərcümədə preskriptiv metod: tərcümə norması. // – Bakı: Dil və Ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2017. №1(101), – s.143-145;
45. A Counterpoint on American Education and Media: One Fulbright Scholar's Quest to Prepare Students for Travel to America. Chapter 16. Promoting global competencies through media literacy // Ed.: Melda N. Yildiz, Steven S. Funk, and Belinha S. De Abreu. IGI Global book series Advances in Media, Hershey PA: Information Science Reference, – 2018. – p.250-255;
46. Le Poetesse Azerbaigiane Otto secoli di letteratura (1200-1991). / Sandro Teti editore, Teti S.r.l. Viale Manzoni, 39, 00185 Roma Printed in Italy Maggio, – 2018. – 211 p. (Co-authors Gunay Afandiyeva). URL: [https:// www.ibs.it/poetesse-azerbaigiane-otto-secoli-di-libro-vari/e/9788899918347](https://www.ibs.it/poetesse-azerbaigiane-otto-secoli-di-libro-vari/e/9788899918347);

47. Qloballaşma dövründə tərcümənin aktual problemləri. // – Bakı: ADU-nun Elmi xəbərləri, – 2018. №1, – s.16-24;
48. Practical Background for Azerbaijani-English Poetry translation. // – Bakı: AMEA-nın Xəbərləri, Humanitar Elmlər seriyası, – 2018. №1, – s. 170-177 (Co-authors Alison Mandaville);
49. Bədii tərcümədə obraz problemi. // “Müasir dövrdə tərcümənin aktual problemləri” mövzusunda Respublika Elmi Konfransı, – Bakı: Qərbi Kaspi Universiteti, – 2018. – s.1-5;
50. Nəsimi ədəbi irsi ilə Qərbi Avropa ədəbiyyatı arasında səsleşmələr // Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə həsr olunmuş “Nəsimi və intibah ideyaları” mövzusunda respublika elmi konfransı. Məqalələr toplusu, – Bakı, – 11 oktyabr, – 2019, – s.270-275;
51. A Mother’s Bread: An Interview with Nariman Hasanzade. / World Literature Today, – Winter, – 2019. URL: <https://www.worldliteraturetoday.org/2019/winter/mothers-bread>
52. An excerpt (one chapter) from Nariman Hasanzade's "Auntie Nabat's Bread". Translated by Elnur İmanbayli and Alison Mandaville. / World Literature Today, March- 630 Parrington Oval, Suite 110. Norman, OK 73019-4037, USA. – Winter, – 2019. (Translation editor). URL: https://www.researchgate.net/publication/330066241_Auntie_Nabat's_Bread;
53. Ashik Basti: My Saz Wails for My Beloved.// Southeast Asian Review of English, – December, – 2019. Vol. 56, No 2, – p.116-138 (Co-authors Amin Amirdabbaghian, Islamic Arts Museum Malaysia, Krishnavanie Shunmugam, University of Malaya, Kuala Lumpur, Malaysia).

Dissertasiyanın müdafiəsi _____ 2021-ci il tarixində saat _____ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “_____” _____ 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.05.2021

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 80324 işarə

Tiraj: 100 nüsxə